Tefner Zoltán

A szövetségi rendszerek megerősítése és bomlása. A Kálnoky-korszak külpolitikájának néhány elméleti kérdéséhez (1881–1895)

A konzervativizmus külpolitikája a korai újkorban vált lényeges tényezővé az európai kontinensen. Ekkor lett önálló értékrendszer, elméleti konstrukció, cselekvési program. Mint eszmeáramlat, megjelenése a 18. század végére tehető.[1] A radikalizmussal szemben azt hirdette, hogy a problémák nem oldhatók meg „keresztes hadjáratban, sebészi eszközökkel vagy sokkterápiával”,[2] hanem csak lassan, mértéket tartva, a meglévőhöz a végsőkig ragaszkodás eltökéltségével. Mind a belpolitikai konzervativizmus, mind az egyes mozgalmak, pártalakulatok konzervativizmusa egy tőről fakadnak a külpolitikai konzervativizmussal, ugyanannak a jelenségnek két különböző oldalát, alkalmazási területét jelentik. Nemcsak a belpolitikában, a szociálpolitikában, s más egyéb „politikákban”, hanem a külpolitikában is gondolkodás-móddá, módszerré vált.[3]

A konzervatívok gondolatvilágában a történelemről alkotott felfogás a kiindulási alap. „A történelem lényegére csupaszítva nem egyéb mint tapasztalat, a konzervatívok történelembe fektetett bizalma pedig azon alapul, hogy az emberi kapcsolatok terén a tapasztalatot részesítik előnyben az absztrakt és deduktív gondolatokkal szemben.”[4] Ebből a tézisből kiindulva, minden, ami a nagy francia felvilágosodásból következően történt, zsákutca. Az emberi elme a felvilágosodás szerint mindenható, a konzervatívok szerint korlátozott. „Nem tudhatjuk, hol is tartunk, még kevésbé azt, merrefelé haladunk, ha nem vagyunk tisztában azzal, milyen irányból érkezünk.”[5] – így szól a konzervatív történetfilozófia krédója.

*

Gustav von Kálnoky az újkor konzervatív külpolitikusainak táborán belül az ókonzervatívok közé tartozott. Személyiségében a meglévőhöz, a kialakulthoz és a célszerűhöz, tehát a *történelmihez* való makacs ragaszkodása mély vallásossággal és az ebből fakadó bigott klerikalizmussal párosult. A 19. század végén a francia

[1] Jónás Levente: *„Homo conservativus” – A konzervatív emberkép.* In: Békés Márton – Majoros István (szerk.): *A hagyomány elmélete. Tanulmányok a konzervativizmus tárgyköréből.* ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest, 2005. 87.

[2] Bódig Mátyás – Paksy Máté – Péteri Zoltán – Rigó Anett: *IX. fejezet. A konzervatív állameszmény.* In: http://www2.juris.u-szeged.hu/politologia/tartalom//docs/tanseged/I_III_XI%20fejezet.pdf

[3] „A konzervativizmus jelensége, és tovább élése jellemző módon a »politika«, a »politikai gondolkodásmód«, illetve a »politikai cselekvési modell« fogalmak mentén ragadható meg.” Jónás 2005: 87.

[4] Nisbet, Robert: *Konzervativizmus: álom és valóság.* Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996. 39.

[5] Uo. 41.

forradalomban megszületett új jelenségekkel, a népszuverenitással, a parlamentarizmussal mint ember, s mint a külpolitikai folyamatok irányításáért felelős államhivatalnok elkeseredett oppozícióban állott. A „klasszikusnak", vagy ókonzervatívnak mondott irányzat, a trón és az oltár" kettős jelszavának[6] jegyében a külpolitikai gondolkodásban és gyakorlatban is megjelent. Az úgynevezett *politikai kozmológia*, miszerint minden politikai hatalom Isten kegyelméből származik evidenciát jelentett Kálnoky számára. Hogy 14 éves közös külügyminiszteri pályafutása alatt mit védelmezett, mit akart elérni, az ennek a dualitásnak a jegyében talán önmagában is értelmezhető lenne. A helyzet mégsem ennyire egyszerű, hiszen ezekben a törekvésekben számtalan kortényező akadályozta. Kálnoky – mint a legtöbb ókonzervatív – „későn született", egy olyan korban volt kénytelen működni, amely ezt a felfogást nem, vagy csak nagy fenntartásokkal osztotta. A Monarchia akkori társadalmi helyzetére tekintve ezt úgy lehetne megfogalmazni, hogy a konzervativizmus *nem volt népszerű*, nehéz volt érdekében politikai propagandát kifejteni.

Kálnoky ragaszkodása a meglévőhöz sajátos keveréke volt az úgynevezett *érdek- és az értékkonzervativizmusnak.* A kettő közötti különbség abban rejlik, hogy a meglévőhöz az érdekek alapján az ragaszkodó számára az adott feltételek megőrzése a személyes haszonszerzés szempontjából volt fontos, mondjuk így „kényelmes megoldás" a változások kockázataival szemben, az értékkonzervatívok számára a hosszú időtartamú történelmi értékek voltak fontosak, az „örök kategóriák", amelyek kiszűrik a „[…] divatos ideologikus és üzletes változásokat."[7] Az értékkonzervatizmus Kálnoky katolikus lényéből következett. Tiltakozást a 19. század feltétlen haszonelvűsége, a manchasteriánus kapitalizmus korlátlan szabadpiacra és kíméletlen versenyre építő gyakorlata ellen, „[…] amely az embert puszta költségtényezővé degradálta,"[8] s a jólét helyett a feneketlen tömegnyomort, a pauperizmust hozta. Az embernek, mint isteni teremtménynek a megmentése ezektől a méltatlan körülményektől a keresztényi szociális gondoskodás egyik alapeszménye.

Kálnoky elfogásában a hosszú történelmi láncolatok, a „tartósság", vagy hogy „a rend a szabadság alapja" fő igazodási pontként szolgált, de egy sor más egyéb felfogásbeli tényező miatt is ellentétek választották el a kor modern áramlatától, a liberalizmustól, de ugyanakkor nem választotta el semmi a világ materiális állagának megőrzésére specializálódott érdekkonzervativizmustól. Jól érezte magát benne. Ésszerűnek, rendjén valónak tartotta; nincs semmi, amit azt bizonyítaná, hogy a konzervativizmusnak ezt a két változatát bármikor is megkülönböztette volna. A külpolitika egyébként sem az a terület, ahol ezen az alapon különbségeket lehetne tenni.

A konzervativizmus nemcsak a külpolitikában, hanem minden megjelenési formájában az ésszerűséget a „valóságosságban", a konkrét tényekben keresi. Hegel 1820-ból

[6] *Der klassische Konservativismus 1770–1848.* In: Schrenck-Notzing, Caspar von (Hrsg.): *Lexikon des Konservativismus.* Leopold Stocker Verlag, Graz–Stuttgart, 1996. 321.

[7] Tőkéczki László: *A magyar konzervativizmus jellemzői a 19. század végén.* In: Békés – Majoros 2005: 8.

[8] Uo. 7.

származó aforizmája szerint: „Ami ésszerű, az valóságos; s ami valóságos az ésszerű."[9] A konzervatív külpolitika ezért úgy tekint az őt körbe vevő világra, mint amely a szerves történelmi fejlődés következtében eleve adott, amelyben a múlt, a jelen és a jövendő láncolatot alkot, amelynek a szellem eszközeivel történő megbontása politikai hiba.

1879–1881: konzervatív fordulat Ausztriában. Eduard von Taaffe – Gustav von Kálnoky

A konzervativizmusba történő átmenet elsőként a belpolitikában zajlott le. Az osztrák liberálisok elvesztették az 1879-es választásokat, s helyükbe a konzervatívok jöttek. Eduard Taaffe gróf[10], az ír felmenőkre visszatekintő konzervatív politikus 1979. augusztus 12-én kapott megbízatást az uralkodótól a konzervatívokból később összeállított kormány vezetésére.[11] Kevesen gondolták ezen a napon, hogy olyan kormány került hatalomra, amely az osztrák birodalomrészen, Ciszlajtániában, a leghosszabb ideig, 1893 novemberéig marad hivatalban. A kabinet csupa konzervatívokból állt össze. A magyar kiegyezés óta a parlamenti részvételt bojkottáló csehek is visszatértek a parlamenti politikába, ők képezték a parlamenti paletta legjelentősebb csoportját. Mellettük ott volt a Lengyel Klub, a Karl Hohenwart vezette agrárius-nagybirtokosi lobbi, valamint a német, szlovén és olasz klerikál-konzervatív tömb.[12] A külpolitika „konzervatizálása" majd két év múlva következett be, s nem volt teljesen független az osztrák belpolitikában végbement gyökeres változásoktól.

Andrássy lemondása pár hónappal később, 1879 novemberében történt, s utódjának beiktatása nem hozott még egy ideig lényeges változást az alapvető külpolitikai kérdések megítélésében, a külpolitikai vonal irányában. Az utód, Heinrich Haymerle[13] báró Andrássy közeli munkatársának volt tekinthető – a berlini kongresszuson is mellette működött, s komoly szerepet játszott a kongresszus dokumentumainak kidolgozásában – így aztán a magyar külpolitikai doktrínán alapuló oroszellenes vonal még egy ideig, 1881 nyaráig, a felszínen maradt. Amikor azonban Haymerle 1881. október 2-án hirtelen elhunyt, s a Ballhausplatzon megüresedett a közös

[9] Idézi: Bódig – Paksy – Péteri – Rigó: 2.

[10] Taaffe, Eduard Graf von (1833–1895): ír származású csehországi osztrák politikus – Salzburg Koronatartomány elnöke, belügyminiszter, honvédelmi miniszter, 1879 és 1893 között osztrák miniszterelnök. Csáky Irma személyében magyar felesége volt.

[11] Bridge, Roy Francis: *Österreich (–Ungarn) unter den Großmächten.* In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918.* Band VI/1. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. 1. Teilband. Wien, 1989. 263.

[12] Rumpler, Helmut: *Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie.* In: Wolfram, Herwig (Hrsg.): *Österreichische Geschichte 1804–1914.* Verlag Carl Ueberreuter, Wien, 1997. 486.

[13] Haymerle, Heinrich Karl Freiherr von (1828–1881): a bécsi Keleti Akadémiát végezte, részt vett az 1848-as forradalomban, majd több fővárosban diplomataként szolgált: Konstantinápoly, Koppenhága, Drezda, Berlin, Róma, Athén, Frankfurt. Andrássy 1871 után visszahívta Bécsbe, 1878-ban részt vett a berlini kongresszuson.

külügyminiszteri szék, minden megváltozott. Az uralkodó döntése megváltoztatta a dolgok menetét. Gustav von Kálnokyt, a Monarchia szentpétervári követét nevezte ki külügyminiszterré. Pontosabban Kálnoky kiválasztásával csupán az történt, hogy az uralkodó a belpolitikai változásokkal beállt új helyzethez próbálta hozzáigazítani a külpolitikát. Ahogy Francis Roy Bridge összefoglalásában olvasható: megunva a liberális parlamenti „külpolitizálás" káoszát, „a konzervatív tendenciákkal összhangban" [14] tette, amit tett.

Nem érthetetlen számunkra ez a radikális lépés, ha arra gondolunk, hogy konzervativizmus meghatározó tézise a tekintélyelvűség. Az Edmund Burke[15] nézetein alapuló felfogás kizárja a lét abszolút korláttalanságát. A rend és az autoritás elsőbbséget élvez a szabadsággal szemben.[16] A szabadságot természetesen nem zárja ki az értékek köréből, az azonban mindenképpen elviselhetetlen egy a késő középkor bűvkörében élő uralkodó számára, ha nép által választott testületek beleszólnak mind a katonai, mind a külügyi dolgokba. Ezek a területek a dinasztia fejének hitbizományát alkotják, öröktől fogva, az isteni kegyelem által vannak az emberi világ számára átengedve. Burke szerint a szabadság arra való, hogy az emberek saját szokásaik és hagyományaik alapján éljenek,[17] új szokásokat és hagyományokat ne találjanak ki maguknak. S egy másik, talán még jobban témánkba vágó idézet Burke-től: „A szabadság, amire gondolok […] a renddel összefonódó szabadság; olyan szabadság, mely nemcsak hogy összeegyeztethető a renddel és az erénnyel, de nem is létezhet nélkülük."[18]

Kálnoky érkezését más nemzetközi horderejű események is jelezték, amelyek már a szövetségi rendszerek megerősödésének folyamatához kapcsolhatunk. A szövetségi rendszerekhez való tartozást létkérdésként fogta fel az 1880-as évek osztrák–magyar külpolitikája. A szövetségekben elfoglalt gyenge vagy erős pozíciótól függött, hogy a Monarchia a többi nagyhatalommal szemben mennyire tudja érvényesíteni az akaratát.[19] Voltak olyan birodalmak a történelemben, amelyek egyedül is képesek voltak külpolitikai érdekeiket érvényesíteni. Ausztria–Magyarország a sajátos belpolitikai helyzete miatt nem tartozott ezen birodalmak sorába. Érdekeit csupán jól funkcionáló szövetségi rendszereken belül tudta (volna) megfelelően érvényre juttatni. Az 1870-es évek külpolitikai történései bizonyítják, hogy ez még erős kötelékben sem

[14] „Als Haymerle am 2. Oktober 1881 am Ballhausplatz starb, wählte Franz Joseph im Einklang mit diesen konservativen Tendenzen Gustav Graf von Kálnoky, k. u. k. Botschafter in St. Petersburg, zu dessen Nachfolger" – Bridge 1989: 263.

[15] Burke, Edmund (1729–1797): ír filozófus, politikus, az angol parlamentben a whig-párt tagja. Politikai teoretikusként és filozófusként a modern konzervativizmus megalapítója.

[16] Idézi Nisbet 1996: 51.

[17] Uo.

[18] Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról.* Atlantisz-Medvetánc Kiadó, Budapest, 1990. Idézi: Nisbet 1996: 51.

[19] „Den Stellenwert unter den Groámächten entsprechend und den inneren Gegebenheiten zufolge konnte Österreich-Ungarn seinen außenpolitischen Interessen lediglich mit Hilfe eines wohlfunktionierenden Bündnissystems Geltung verschaffen." – Palotás Emil: *Machtpolitik und Wirtschaftsinteressen. Der Balkan und Rußland in der österreichisch-ungarischen Außenpolitik 1878–1895.* Akadémia Kiadó, Budapest, 1995. 132.

mindig sikerül.[20] Hogy mennyire állhatatlanok ezek az érdekközösségek általában, arra pont a nagy keleti válság a legjobb bizonyíték. De akármennyire is kockázatos működést ígér egy szövetségi rendszer, egy belpolitikailag nagyon megosztott birodalom esetében mindenképpen jobb a semminél. A Monarchia mindezekből következően aktív külpolitikára volt ítélve.

Még Haymerle életében meghosszabbították az 1873-as három császár egyezményt (amely a berlini kongresszus óta az oroszok mély sértődöttsége miatt szünetelt), s majdnem ugyanezekben a napokban Ferenc József vezérkari főnökké nevezte ki Friedrich von Beck vezérőrnagyot,[21] katonai kabinetirodájának vezetőjét. Beck fanatikus szorgalmazója volt a két császári udvar, Bécs és Pétervár szoros együttműködésének.[22] Az uralkodó olyan embereket hozott be tehát a külpolitikába, akik szívéhez közel álltak, hozzá hasonlóan az ókonzervatív államezmény bűvkörében éltek.

Gustav von Kálnoky de Kőröspatak ősi székely családból származott, amelyben a katonai hagyományok mindig előtérben álltak. A közös külügyminiszter dédapja, Kálnoky Lajos, a tordai főispáni rangra emelkedett. Benősült a dél-morvaországi Blumegen családba (felesége Blumegen Eleonóra), megalapítva ezzel a család

[20] Uo. 132.

[21] Beck-Rzykowsky, Friedrich von (1830–1920): német származású katonatiszt, katonai térképész, pályafutása végén cs. és kir. táborszernagy, 1881–1906 között az Osztrák–Magyar Monarchia vezérkari főnöke.

[22] Bridge 1989: 263.

morvaországi ágát. A családnak két ága alakult ki a 18. században, a morvaországi és az erdélyi. A külügyminiszter nagyapja, Kálnoky Henrik, katonai pályán működött. Hasonlóan az apa, Kálnoky Gusztáv senior is, s ugyanez a pálya várt a fiatal Kálnokyra, amikor katonai iskolába került és 1854-ig a Monarchia egyik huszárezredében teljesített szolgálatot. Ekkor azonban diplomáciai szolgálatba lépett. Állomáshelyei: München, Berlin, London, Drezda, a Vatikán, Koppenhága, majd végül Szentpétervár, ahol a Monarchia nagyköveteként szolgált 1881 végéig.[23] A Habsburg Birodalom nemességének sajátos szociológiai rétegéhez tartozott, az ún. Dienstadel-hez, a „szolgálati nemességhez". A szolgálati nemességet a dinasztia iránti feltétlen lojalitás jellemezte, s mint ahogy Gustav von Kálnoky példáján is látható, nemzeti identitásuk meglehetősen bizonytalannak volt mondható. A családi közösség és a belőle kiinduló szocializáció Kálnoky esetében a német kultúrához és nyelvhez kötődött, de szerepet játszott benne a nagyrészt szláv kultúrájú szülőföld, a dél-morvaországi Lettowitz (csehül Letovice). A székely kötődés fonala már szülői szinten elvékonyodott, a külügyminiszter magyarul csak néhány szót tudott. A családnak több birtoka is volt Morvaországban, ilyen volt többek között Prödlitz, Kálnoky 1898-ban bekövetkezett elhalálozásának színhelye is.

Kálnoky nem tartozott a becsvágyó emberek közé, mielőtt szentpétervári követ lett volna, már szóba jött a neve, mint a közös külügyminiszteri szék egyik potenciális várományosa, majd 1881-ben, mielőtt végül elfogadta volna az uralkodó meghívását, nem kevesebb, mint kétszer utasította azt vissza, mondván, hogy nem ismeri ki magát az osztrák belpolitikában (a magyarról nem is beszélve). Megfelelő tekintélye sincs ezen a két területen[24] – mondta az uralkodónak –, ezért alkalmatlanságát érzi a poszt betöltésére, amire leginkább egy kancellár típusú férfiú lenne alkalmas, ahogy az Németországban is van. A kérdéssel foglalkozó szakirodalom nem egyértelmű a kinevezést érintően. Saját akkori levelezéséből konkrétan csak annyi bizonyosság derül ki, hogy *semlegessége* az, ami miatt az uralkodó választása az egyébként nem túl nagyszámú jelölt közül éppen őrá esett.[25] Ami némileg ellentmond annak a saját kijelentésének, hogy azért kell a semleges ember erre a posztra, mivel annak olyan tényezőkkel és áramlatokkal kell szembenéznie, amelyeknek „semmi közük sincs a külpolitikához".[26] A Sándor öccsének írt magánlevelében található mondatot többféle módon értelmezhetjük. A legvalószínűbb talán éppen az lehet, ami jelen írásunk témájába is vág: a bomlasztó liberális áramlatokkal szemben egy végrehajtó típusú „Dienstadaliger" kellett, aki alattvalói mentalitásánál fogva kemény ellenállásra képes ezekkel szemben, s belső meggyőződése bázisán tudja visszaállítani a konzervatív egyetértést a három keleti nagyhatalom között.

[23] *A Pallas Nagylexikona.* X. kötet. Budapest, 1895. 67.

[24] „[…] daß diese Stellung einen Mann verlangte, der in der Innenpolitik ein gewisses Ansehen genoß […] einen Kanzler nach deutschem Muster […]" – idézi Bridge 1989: 263.

[25] Palotás 1995: 137.

[26] Kálnoky magánlevele fivérének Sándornak. „Es ist keine Kleinigkeit, in eine so verantwortliche und noch dazu unklare Stellung hineinzutreten, wo man mit unzähligen Faktoren Strömungen rechnen muss, die eigentlich mit den auswärtigen Angelegenheiten nichts zu tun haben." In: Palotás 1995: 137.

Végül, miután 1881 novemberében elfoglalta székét Metternich íróasztala mögött, kénytelen-kelletlen szembesülnie kellett mindkét birodalomrész belpolitikai problémáival is, azon felül, hogy megoldatlan konfliktusok sora várta elsősorban a balkáni ügyek hínárjában. Ezek az ügyek ugyanakkor koránt sem álltak beláthatatlan messzeségben az európai ügyektől, hiszen szinte történettudományi közhely, hogy a kontinentális nagyhatalmi ellentétek gyűjtőfókuszában a balkáni nemzeti átrendeződés, az ehhez fűződő bonyolult viszony állott. Mindenekelőtt Németország magatartása, a kisnémet egység formájában létrejött nagy történelmi mű sorsa foglalkoztatta a nagy- és középhatalmak diplomatáit. Az 1871-es egyesülés után, az 1880-as években még olyan éles ellentétek szabdalták szét a német belpolitikát, hogy Európának joggal kellett félnie attól a megrázkódtatástól, amit a Német Császárság esetleges feloszlása jelenthetett volna. A belső konszolidáció, a valóságos egybeolvadás nem ment egyik napról a másikra.[27]

A szövetségi rendszerek megerősödésének, s részben új szövetségek létrejöttének korszaka lett ez a szűk másfél évtized, amelyet Kálnoky ezen a magas poszton eltöltött. A szövetségi rendszerek megerősödésén az értendő, hogy a már meglévő szerződések mellé új, biztosító jellegű szerződések köttettek. Egy egész sorozat. A folyamat szervezése elsősorban Bismarck szervezői lángelméjéhez köthető. A kiváltó ok pedig a Német Birodalom azon belső igénye, hogy megfelelő külső biztonság létesüljön a nagy horderejű belső változások véghezviteléhez. Mindenekelőtt azon okból, hogy a német diplomácia tompítani tudja a német belső fejleményekre mindig veszélyes francia reváns veszélyét. Ebben a gigantikus szervezőmunkában Ausztria–Magyarország szerepvállalása Bismarck számára döntővé vált akkor, amikor a nagy keleti válság lezáródása után a hagyományosan jó orosz-német kapcsolatok megbomlottak.

A sorozat még Andrássy hivatali idején elkezdődött a kettős szövetség megkötésével. Folytatódott a három császár szövetségének fent említett felújításával 1881. június 18-án (amely az 1885-ös nagy bolgár válság idején zátonyra futott). Majd jött a hármas szövetség 1882. május 20-án, aztán egy évvel később Románia csatlakozása ehhez az alapvetően védelmi jellegű paktumhoz, ezután köttetett meg a földközi tengeri antant Olaszország és Anglia között 1887 februárjában, amelyhez Németország csatlakozott egy évvel később. Még ugyan ezen év nyarán Bismarck az oroszokkal megkötötte a viszontbiztosítási szerződés néven ismertté vált megállapodást, amelyet a nemzetközi diplomáciatörténeti szakirodalom a bismarcki diplomácia-magasiskola egyik csúcsteljesítményének tekint. Persze nemcsak ez a dokumentum tarthat számot erre a már önmagában is bonyolult jogi elnevezésre, hogy „viszontbiztosítási szerződés”, hiszen a tárgyalt korszakunkban létrejött szinte valamennyi nemzetközi szerződés ez volt. Ahogyan Roy Bridge találóan megfogalmazza: valamennyien „két nyomtávú megállapodások” voltak. Ha valamelyik az egyik irányban nem sikerül, mert a szerződő fél nem tartja be, akkor érvényesíteni lehet a másikat. Az 1879-es kettős szövetség Bismarck által vélt elégtelenségét az 1887-as viszontbiztosítási szerződés hivatott

[27] Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada.* História Könyvtár Monográfiák 4. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994. 183.

kiegyenlíteni. Általa a Németországot fenyegető francia reváns veszélye több évtizedre elhárult.[28]

A teljesség igénye nélkül felvázolt lista dokumentumai csak a jéghegyek vízből kiálló csúcsai. A lényeg azokban a változásokban keresendő, amelyek a fejekben, a diplomatákében, az államfőkében és az emberekében egyszersmind végbementek. A liberalizmus másfél évtizedes bécsi regnálása után nemcsak a Monarchiában, hanem Németországban is konzervativizmus vált uralkodóvá mind a belpolitikában, mind a külpolitikában.

Kálnoky és a konzervatív államesmény. Levél Szentpétervárról – válasz Szentpétervárra

A konzervatív külpolitika erős vonzalmat érez a politikai stabilitás iránt, s azt minden körülmények között, bármi áron fenn kívánja tartani. Az ár elég magas: feladatának a teljes konfliktusnélküliséget, tehát a mozdulatlanság elérését tartja. A liberalizmussal szemben sajátos módon úgy fogja fel ezt a mozdulatlanságot, mint a *társadalom őseredeti harmóniáját,*[29] tehát mint kívánatos, elérendő állapotot. A mozdulatlanság különösen az ó-, vagy ultrakonzervatív politikus számára értékkategória. Az 1881 októbere utáni külpolitika mindhárom kelet-európai nagyhatalom esetében ez a tézis az általános trendet jelentette. A szövetségi rendszerek szilárddá, hatékonnyá tételének igénye azonos volt azzal az igénnyel, amely a konfliktusnélküliség, a radikális változások elkerülése, a politikai statikusság és stabilitás elérése iránt támadt. Mit jelentett, miben nyilvánult meg a konzervatív értékrend ezekben az években, milyen döntésekben és a kivitelezés milyen formáiban jött felszínre ez az érték- és világszemlélet Kálnoky külügyminiszteri működésében? A kérdés rendkívül összetett és mivel Kálnoky hivatali működése nagyon elhúzódó volt – a dualista Monarchia történetében a leghosszabb ideig, 14 évig tartott – számtalan módosuláson és változáson ment keresztül. (Ami természetesen ráadásul jókora ellentmondás, hiszen ha maga a konzervatív gondolkodás is képes a változásra, akkor mennyiben van létjogosultsága magának a konzervatív külpolitikának?)

Mivel az egész korszakot ennek a műhelytanulmánynak a keretében nem tudjuk áttekinteni, arra törekszünk, hogy a Kálnoky-korszak diplomáciai írásbeliségének néhány darabjának felhasználásával felvillantsunk néhány képet arról, hogy Kálnoky mit gondolt a világról, mi volt a véleménye a kontinentális méretű veszélyekről, a válságkezelésnek milyen adminisztratív módszereit tartotta célszerűnek. A korszak egyes szakaszainak és egyes problémáknak a feldolgozottsága rendkívül széleskörű, ennek ellenére számos olyan figyelembe nem vett dokumentum létezik, amelynek elemzése hasznos lehet.

Kálnokyban a liberális eszmerendszer elfogadhatatlanságának érzése akkor rögzült végérvényesen, amikor fiatal diplomataként Londonban szolgált. Látta a néptömegek

[28] Uo. 193.
[29] Bódig – Paksy – Péteri – Rigót: 11.

nyomorát. De főleg az angol parlamenti élet számára kaotikusnak tűnő jelenetei keltettek benne olyan ellenérzéseket, amelyek a már meglévő ellenszenvét ez iránt a politikai gyakorlat iránt egy életre megerősítették. Nem volt visszaút. Sőt a megszerzett disszonáns tapasztalatokat a későbbiekben még kamatoztatnia is jól lehetett. Amikor később kinevezték Szentpétervárra nagykövetnek, ezek az ellenérzések, az ultrakonzervatív orosz környezetben „jól jöttek" Kálnokynak, hiszen mély meggyőződéssel, „zsigerileg" tudta képviselni azokat az ultrakonzervatív kül- és belpolitikai nézeteket, amelyek a cári udvarra általánosságban jellemzőek voltak. A nézetazonosság, az eszmetársi kapcsolat az évek során népszerűséget és tekintélyt biztosított számára a szentpétervári magas társaságban.

Már maga az a tény, hogy először a Vatikánba, majd Szentpétervárra küldték, egy tudatos káderpolitikának volt az eredménye. A szentpétervári követek kiválasztásánál az ideológiai szempontok sokkal fontosabb szerepet játszottak, mint bármelyik más állomáshely esetében. Utóda, Wolkenstein gróf[30], majd későbbi utódai, mint például Aehrenthal[31], ugyanezen érték- és világszemlélet hordozóiként szintén magas népszerűségnek örvendtek Oroszországban. Számukra a kelet-európai konzervatív külpolitikai gyakorlat szempontjából egy a monarchiák közötti esetleges háború az ördög művének volt tekintendő. A háborút ugyanis – nem kevés joggal – a legnagyobb veszély, a forradalom melegágyának tekintették. „Miközben Andrássy és Haymerle – áll Roy Bridge tanulmányában – ösztönösen a Nyugathoz igazodtak, Kálnoky azt hangsúlyozta, hogy a három keleti birodalomnak össze kellene állnia a forradalom, s annak bábája, a háború ellen."[32] A hangsúly az „ösztönös", az „instinktiv" szón van. A külpolitika vonalvezetését a konzervatív szolidaritás, a három keleti birodalom együttműködésének irányába mozdítani sokkal inkább a politikai ösztön, s nem a józan meggondolás, az „érdek" követésének dolga, mint ahogy ez Andrássy és Haymerle esetében látható volt.

A konzervativizmus külpolitikusa a közösséget, jelen esetben az államot, vagy birodalmat valamilyen érdektől független tényező eredményének látja, amely régtől fogva létezik, s szervesen kapcsolódik a jelenhez, a modernitáshoz.[33] A konzervatív politikus szempontjából a múlt, a jelen és ebből adódóan a jövő is megbonthatatlan egységet képez. Számára – a liberális politikussal ellentétben – nem az egyén, hanem a közösség a fontos, amely a hosszú történeti összetartozás eredménye. A konzervativizmus egyik lényegi vonása, hogy ezt a közösséget akarja – minden áron, minden körülmények között – fenntartani. Archetipikusan a „van" kultuszát tartja fenn

[30] Wolkenstein-Trostburg, Anton von (1832–1913): csehországi születésű osztrák–magyar diplomata; katonai pályafutása befejezése után diplomáciai szolgálat Londonban, Berlinben és Drezdában, Szentpétervárott, majd Párizsban.

[31] Aehrenthal, Aloys Lexa von (1854–1912): csehországi születésű osztrák diplomata. A bécsi Keleti Akadémia elvégzése után több európai fővárosban szolgált. Legutoljára Szentpétervárott 1895 novemberétől. 1906-tól, Agenor Gołuchowski távozását követően a Monarchia közös külügyminisztere.

[32] „Während Andrássy und Haymerle instinktiv nach dem Westen tendiert hatten, betonte Kálnoky, daß die drei östlichen Reiche gegen die Revolution und gegen die Geburtshelferin der Revolution, den Krieg, zusammenstehen müßten." Bridge 1989: 264.

[33] Bódig – Paksy – Péteri – Rigó: 9.

a „lenne” kultusza helyett.[34] Több, Kálnokytól származó (vagy Kálnokynak írt, és általa reflektált) szöveg mutatja, hogy számára ennek a koherenciának a biztosítása volt az elsődleges politikai feladat. Még akkor is, ha sokszor a potenciális politikai ellenféllel szemben a túlzott engedékenység, nem egyszer a szolgalelkűség hibájába esett. „Ezeket az alapelveket [forradalomellenesség – T. Z.] Ausztria–Magyarország cselekvési szabadságának, sőt az államérdek rovására gyakran oly mértékben érvényesítette, hogy az már nemcsak Andrássyt és a magyar hagyománykövetőket borzasztotta el, hanem Rudolf trónörököst és Erzsébet királynét is.”[35]

A konzervativizmus szerint a közösségeket ugyanis nem anyagi, hanem „nem-materiális” tényezők tartják össze, mint például egyes politikai programokban a „népszellem”, vagy főleg a 19. századiaknál a „nemzetkarakter”. Kálnoky esetében ezt a nem-materiális tényezőt a monarchista szellem játszotta. Az érdek, annak akár politikai, akár gazdasági fajtája nem egyeztethető össze a monarchista szellem érvényesülésével, az állami politikát nem lehet érdekekre alapozni.[36] Ferenc Józseffel és az udvari párttal egyetemben ezért érzett mély megvetést a népképviseleti szervekkel, például a parlamenttel szemben, mert szerinte ezek a szervek meggyengítik a létező rend kötelékeit, s ez az állam felbomlásához vezet.[37] S hogy mi a forradalom? A marxi értelemben leírt osztályok lázadása, amelyek miután a gazdasági érdekek azonossága révén jöttek létre, szintén a rombolást előidéző érdekek kifejeződései.

Nem mellékes, hogy az ebben a szellemben folytatott együttműködés hívei számára a cári udvar a legmegfelelőbb színteret biztosította. A résztvevők nehezen tudták megemészteni, hogy nincs igazuk, mert a modern hatalmi politikában bizony az érdekek játsszák a vezető szerepet, s nem az immateriális tényezők. Bár a viszony a berlini kongresszus után – politikailag – alaposan megromlott, az érzelmek világában a pétervári legfelsőbb elit soraiban tovább éltek a 18. századba visszajáró reminiszcenciák. Elsősorban a katonai csoport volt megosztott, amikor a három birodalom közötti megújuló katonai feszültségek ellenére is (sokszor „magánemberként”) az együttműködés mellett nyilatkoztak.

Wolkenstein gróf jelentései alapján az osztrák–magyar külpolitikai vezetésnek bőven álltak rendelkezésre ilyen félhivatalos vélemények. Sajátos nézőpontja alapján Wolkenstein 1883. december 12-i jelentését mindenképpen kiemelendőnek tartjuk. Cserevin tábornok, az orosz vezérkari főnök szerint: „[…] az egyetértés lenne ajánlatos [a három konzervatív nagyhatalom között – T. Z.] a monarchikus elv érdekében, melyet jelenleg csak a három császári hatalom képvisel. Ha a most uralkodó bizalmatlanság tovább él, az végül nyílt konfliktushoz vezet, s az veszélyt jelent a dinasztiára nézve. Bizonyos, hogy egy Oroszország elleni háborúnak a monarchikus elv gyengülése lenne a következménye mind az egyik, mind a másik fél esetében. Tekintve a dinasztiaellenes elemek elszaporodását, a dolgok ilyen kimenetele mindenképpen elkerülendő, s ha a

[34] „A konzervatív tehát kortól függetlenül az értékek őrzésére, a hagyományelvű társadalomszemléletre helyezi a hangsúlyt, főleg akkor, ha ezek az elvek a közösségi folyamatok során veszélybe kerülnek.” – Takács Péter: *Államelmélet.* A Miskolci Egyetem Jogtörténeti és Jogelméleti Intézetének kiadványa, Miskolc. 151. Idézi: Jónás 2005: 89.

[35] Bridge 1989: 264.; Hamann, Brigitte: *Elisabeth, Kaiserin wider Willen.* Wien, 1981. 531.

[36] Bódig – Paksy – Péteri – Rigó: 9.

[37] Uo.

három kormány teljes nyíltsággal feltárná politikai céljait, elérhető lenne egy békés együttműködés Oroszország, Ausztria–Magyarország és Németország között. A jelenleg mindkét oldalon zajló háborús előkészületek következtében a háborús veszély egyre közelebb kerül. Eljön az idő, hogy ezeknek az állapotoknak lojális tárgyalások útján véget vetünk, amit közvetlenül az ezzel egyidejűleg végrehajtott leszerelés követ."[38]

Így nyilatkozott tehát az orosz katonai biztonságért felelős vezérkari főnök egy ellenségessé vált másik nagyhatalom nagykövetének. Majd hozzátette, hogy ő maga jól ismeri a cár gondolkodását ebben a kérdésben, mivel minden nap találkozik vele: […] Sándor cár[39], éppúgy, mint mindig, csak a békét akarja, s a legjobb viszonyt a két másik császársággal."[40] Majd azt is hozzátette, hogy Ausztria–Magyarországgal nehezebb lesz ezt az egyetértést megteremteni a balkáni ügyek miatt, míg Németországgal könnyebb, merthogy a németek nem érdekeltek közvetlenül a Balkánon. A hatalmi érdek – például a több évtized küzdelmének színtere – tehát a második helyre sorolódik a rend fenntartásának elemi igénye mögött. A fenti idézetben a status-quo-konzervativizmus igényei fogalmazódnak meg. A rend fenntartása mindhárom állam területén a legfontosabb, s ennek a célnak az elérése a balkáni viták befagyasztását is maguk után vonhatná. A három hatalom együttműködése, felülemelkedve a jelen hatalmi érdekpolitikáján, egy régi hagyomány alapján működik, az egyeduralkodók szövetségén, akiknek a hatalma Istentől származik. A világot nem a 18. század tudósai által kitalált és a francia forradalom által megvalósított intézmények tartják egybe, hanem a tradíciók, az uralkodók és az alattvalók jó erkölcsei.

1883 végén közeledett a három császár szövetségének esedékes megújítása, s a három császár lengyelországi találkozója. Folyt a találkozó megszervezése. Kell-e, milyen formában kell, a helyszín kijelölése, kockázatok, várható eredmény: csupa olyan dilemma, amely felpörgette a három birodalom közötti diplomáciát. A 19. század viszonyai között természetesen látható és kézzel fogható tényként jelent meg a keserű valóság, a konzervativizmus politikai gyakorlatának végső határa. Pár nappal később – talán éppen a december 12-i Wolkenstein-jelentésre adott válaszként, a skierniewicei találkozóra és a szerződés megújítására adaptálandó követi utasításként – december 24-én délután Kálnoky a következőket írta Pétervárra: „Oroszország bevonása a béketeremtésbe két okból tűnik előttem nehezen elképzelhetőnek: 1. fel kellene adnunk eddigi kombinációinkat arra vonatkozóan, hogy hogyan védjük magunkat az orosz áradattól, 2. miközben semmilyen garanciánk nincs arra vonatkozóan, hogy az inváziónak ez a veszélye az oroszokkal létrehozott szövetségi viszony által valóban kiküszöbölődik. Teljes bizonyossággal és bizalommal Sándor cár lojalitása iránt,

[38] HHStA. PA I. Geheim-Liasse XII – Verlängerung des österreichisch-deutsch-russischen Vertrages (1881) 1884–1887. K. 460.

[39] III. Sándor (1845–1894): orosz főherceg, 1881-ben apja, II. Sándor halála után cár. Pénzügyi reformokat vezetett be Oroszországban, belpolitikáját, a zsarnoki uralom jellemezte. A második bolgár válságig a három császár politika elkötelezett híve.

[40] HHStA. PA I. Geheim-Liasse XII – Verlängerung des österreichisch-deutsch-russischen Vertrages (1881) 1884–1887. K. 460. „Er versicherte, dass Kaiser Alexander, nach wie vor, nur den Frieden und die besten Beziehungen zu den beiden Kaisermächten wünsche."

valamint Giers[41] és Tolsztoj miniszterek ünnepélyes és baráti szándékait illetően sem tudjuk eltitkolni, hogy Oroszországban bármikor kiszámíthatatlan események történhetnek, amelyek erősebbek, mint bármiféle aláírt szerződés."[42] (Mindezek a szavak anakronisztikusan hatnak két évvel a három császár egyezmény megújítása, s röviddel a küszöbön álló újabb megújítás, s pár hónappal a konzervatív szolidaritás ügyben végül is eredményesen zárult skierniewicei találkozó előtt.)

Kálnoky az éjféli misét még Bécsben hallgatta, majd másnap reggel az ünnepekre a morvaországi családi birtokra, Lettowitzba utazott. Kevés dolog bizonyítja jobban az ügy Kálnoky értékrendje szerinti fontosságát, minthogy a hosszú magánlevélen valószínűleg egész Szenteste dolgozhatott. „Kívánatosnak és hasznosnak tartom tehát jelenlegi baráti kapcsolatainknak meghosszabbítását – folytatta – , amely kötelékként elégséges ahhoz, hogy az akut konfliktusokat elkerüljük általa, de kevésbé tűnik tanácsosnak [a szerződés – T. Z.] egy olyan Oroszországgal, amely – ismétlem – a közeli jövőt illetően kiszámíthatatlan, s hogy belépjünk egy olyan intim természetű szövetségbe, amely aztán politikánk alappillérévé kell, hogy váljon."[43] Bár be kell vallani, hogy ezzel a hezitáló magatartással Kálnoky nem volt egyedül, az udvari párt eredendően oroszbarát főhercegei, s maga az uralkodó sem volt biztos abban, hogy jót csinál a szerződés meghosszabbításával. A skierniewicei találkozó előtt pár nappal Ferenc Józsefet is kétségek gyötörték, amikor azt írta Kálnokynak, hogy „Bizalmatlanságom az orosz viszonyok iránt oly mélyen gyökerezik."[44] Az uralkodó álláspontja tejesen azonos volt Kálnokyéval, az orosz társadalomban bajok vannak, amelyek félelemre adnak okot.

A karácsonyi levél lényegében egy tépelődés az eszmény (már amennyire a külpolitikai konzervativizmust eszménynek lehet nevezni) és a valóság között. Erre utalnak a dokumentum további bekezdései: de mégis kívánatos lenne a monarchista eszmét támogatni, a három császár szövetségét előmozdítani, ha ezzel az eszközzel erősíthetjük Oroszország harcát a „nihilizmussal", értsd az anarchizmussal szemben. (Eszköz tehát, és nem cél.) S hogy az ügy mennyire nem az osztrák–magyar külügyminiszter saját elhatározásán múlik, tanúskodnak az alábbi sorok: „Hogy tovább menjünk, veszélyesnek tűnik előttem, s a továbbiakra nézve azt sem gondolom, hogy a

[41] Giers, Nyikolaj Karlovics (1820–1895): svéd eredetű orosz diplomata. 1838-ban kezdte el diplomáciai pályafutását mint a külügyminisztérium ázsiai ügyosztályának hivatalnoka. 1875-ben kinevezték az ázsiai ügyosztály igazgatójának. Az 1878-as berlini kongresszus után Gorcsakov betegeskedései következtében gyakorlatilag Dmitrij Miljutyinnal ketten irányították az orosz külpolitikát. In: *Bolsaja szovjetszkaja enciklopegyija* 6. 1971, 562. Idézi: Gecse Géza: *A külpolitika hatása az 1870-es, 1880-as évek orosz nagyhatalmi gondolkodására.* In: http://www.gecse.eu/100923_Dioszegi.htm

[42] HHStA. PA I. Geheim-Liasse XII – Verlängerung des österreichisch-deutsch-russischen Vertrages (1881) 1884–1887. K. 460. Abschrift eines geheimen Privatbriefes des Grafen Kálnoky an Grafen Wolkenstein in St. Petersburg, ddº Wien, 24. Dezember 1883.

[43] HHStA. PA I. Geheim-Liasse XII – Verlängerung des österreichisch-deutsch-russischen Vertrages (1881) 1884–1887. K. 460.

[44] I. Ferenc József Kálnokynak, 1884. július 26. HHStA. PA I. Liasse XII/a. K. 460. „Mein Mißtrauen gegenüber den russischen Zuständen ist ein so tief wurzelndes." In: Bridge 1989: 271. old.; Palotás 1995: 232.

német birodalmi kancellár (nem Vilmos császár) komolyan arra gondolna, hogy megkösse a kezét Oroszországgal szemben."[45]

A konzervatív összefogás vágyképe és a realitás, a Monarchia kiszolgáltatottsága kettősségében a levél rezignáltsága és Kálnoky bizonytalansága még csak fokozódott: Reuß[46], a bécsi német követ sem akarja igazán a találkozót, várni kell tehát, hogy mit mondanak az oroszok, merthogy ők is bizonytalanok, bár a javaslatok tőlük indultak ki. Ennek ellenére nem mondanak semmi biztosat, az orosz nagykövet, Lobanov[47], nem tartózkodik Bécsben, Montreux-be kirándult, hogy beszéljen az ott időző Giers-szel. De ugyanakkor előtűnt a Monarchia valós helyzetéből fakadó instabilitás és korlátozottság érzete is: a Monarchia „egyedül" nem tud önálló külpolitikát folytatni, függ sokaktól, de mindenképpen Bismarcktól. Valószínűsíthető – olvassuk a rezignált mondatot – hogy a döntést Friedrichsruhban fogják kimondani. S a későbbi találkozó kapcsán ott vannak még a biztonsági problémák is: Gurko tábornok[48], a varsói katonai kormányzó aggályai a cár biztonságát illetően, a sok lengyel, aki a cár életére tör, amit Lobanov is oszt, s ez a körülmény még inkább nehezíti a Ballhausplatz döntését. S mi lehet ebben a helyzetben egy közös külügyminiszter álláspontja, mint a halogatás: a válasznak arra, hogy Ferenc József részt akar-e venni a találkozón, vagy sem, félig kitérőnek, félig beleegyezőnek kell lennie.[49]

1884 tavasza és nyara a konzervatív összefogás megteremtésének jegyében telt el, és ennek megfelelően élénk forgalom zajlott a három birodalom diplomáciájában. Károly Lajos főhercegnek[50], Ferenc József öccsének moszkvai utazása 1884 kora nyarán is ebbe a protokolláris eseménysorba tartozott. A Közös Külügyminisztérium állásfoglalása, s maguk az információk, amellyel a főherceget ellátták, s egyúttal a várható hivatalos érintkezések kereteit megszabták, szintén a fent elemzett

[45] HHStA. PA I. Geheim-Liasse XII – Verlängerung des österreichisch-deutsch-russischen Vertrages (1881) 1884–1887. K. 460. „Weiter zu gehen scheint mir gefährlich und, bis auf Weiteres, glaube ich nicht, daß der deutsche Reichskanzler (nicht Kaiser Wilhelm) ernstlich daran denkt, sich gegenüber Rußland die Hände zu binden."

[46] Reuß, Heinrich Prinz zu Köstritz (1825–1906): német diplomata. A Heidelbergi Egyetem elvégzése után ulánusként szolgált a porosz hadseregben. Diplomataként több európai fővárosban működött. 1877-től Konstantinápolyban, majd Bécsben nagykövetként érte el pályafutásának csúcsát.

[47] Lobanov-Rosztovszkij, Alekszej Boriszovics herceg (1824–1896): orosz diplomata. Párizs, London, Berlin után 1882 és 1894 között Bécsben szolgált mint nagykövet. 1895–1896 orosz külügyminiszter.

[48] Gurko, Joszip Vlagyimirovics (1828–1901): orosz lovassági tábornok, ősi orosz nemesi család sarja. Magas beosztásban, sikeresen szerepelt az 1878-as orosz–török háborúban. A háború után a cár főhadsegéde, majd Szentpétervár kormányzója. 1883-ban Varsó katonai kormányzója. A lengyelek elleni kegyetlenkedései miatt elhíresült szoldateszka.

[49] HHStA. PA I. Geheim-Liasse XII – Verlängerung des österreichisch-deutsch-russischen Vertrages (1881) 1884–1887. K. 460. „Die Antwortnote soll eine halb ausweichende, halb zustimmende [sein]."; A túlzott óvatosság miatt valójában nem is lett a találkozóból „valódi" politikai tanácskozás. A találkozó fő hozadékát a status quo megerősítése jelentette. „[…] wo es wegen der gegenseitigen übertriebenen Vorsicht zu keinen echten politischen Verhandlungen gekommen war." In: Palotás 1995: 232.

[50] Erzherzog Karl Ludwig Joseph Maria von Österreich (1833–1896): osztrák főherceg, Ferenc József öccse, a Szarajevóban meggyilkolt Ferenc Ferdinánd apja, IV. Károly király nagyapja.

ultrakonzervatív gondolatkörben születtek, tükrözve az osztrák–magyar külpolitika ambivalens jellegét, a konzervatív értékrend és a modern világ kihívásainak ellentmondásait. A konzervativizmus valamennyi irányzatának politikai programjában a kötöttség és a meghatározottság fogalmai játszanak döntő szerepet, kizárva azt, hogy bármilyen radikális változtatást szabadna végrehajtani a világ történelmileg kialakult rendjén. Szembe kell fordulni minden olyan erővel, amely igyekszik „megbolygatni", s ezáltal a múlt összetartó ereje aló „kivonni" a „romlott jelent" – jelen esetben köteles megfékezni a cárgyilkosságtól sem visszariadó orosz anarchizmust.[51] A stabilitás érték, mert az közvetíti a múltban felhalmozott tapasztalatot a jelen és a jövő felé.

A Károly Lajosnak szóló utasítások két dolog között tesznek különbséget: ami „még" megengedhető, s az, ami a Monarchia számára „már" elfogadhatatlan. A megengedhető kategóriába az orosz patriotizmus tartozik: „A császár [III. Sándor cár – T. Z.] szimpátiáját birodalmán belül a nemzeti orosz eszmék és intézmények iránt nem kárhozathatjuk […]", míg a nem tűrt kategóriában a pánszlávizmus foglal helyet: „[…] de védekezünk az orosz határcölöpökön kívülre irányuló pánszláv propaganda ellen, lett légyen az radikális, avagy forradalmi színezetű."[52]

A szocializmus, mint társadalmi jelenség teljesen kizárandó a tűrt dolgok köréből. „A monarchiák közös ellenségének éppen a jelenkor szocialista, republikánus vagy anarchista tendenciái tekintendők, amelyek elsősorban éppen Oroszországot fenyegetik. Ez a közös veszély figyelmeztetésül kell szolgáljon a monarchiák számára, hogy egymás között egyeztessenek, mert minden kölcsönös gyengítés a monarchista elvet gyengíti és erősíti az anarchista pártokat, és az utóbbiak minden önmagában jelentéktelen győzelme a legveszélyesebb eszkalációhoz vezethet."[53]

A levélben megfogalmazott igény azzal az ugyancsak konzervatív elvvel áll kapcsolatban, amely helyesnek tartja a kormányzati racionalizmusnak érvényesülését az emberek törekvései, a társadalmak ellentétes akarata ellen. „A társadalom elsődleges szükséglete, hogy rendelkezzék olyan eszközökkel, amelyek alkalmasak az emberi szenvedélyek korlátozására: […] az emberek szándékai gyakorta meghiúsuljanak, akaratuk ellenőrzés alá essék, szenvedélyeik kordában tartassanak"[54] – idézi Robert Nisbet Burke-öt. A társadalomnak tehát alapvető érdeke, hogy korlátozza önmagát. Érthetetlen, s az örök rend ellen van, hogy erre a feladatra az orosz kormány miért nem alkalmas?

Az utasítás Olaszországra vonatkozó része több mint érdekes. Nem éppen szokatlan, az akkori helyzetnek megfelelő utalásokat találhatunk benne az 1882 óta létező

[51] Bódig – Paksy – Péteri – Rigó: 3.

[52] HHStA. Min. des Aeussern. PA I. Geheime Akten. Aus Karton rot 469. Abschrift der geheimen Punktationen zum Gebrauche der Kaiserlichen Hoheit des Durchlautigsten Erzherzogs Carl Ludwig, anläßlich Höchstderselben Reise nach Moskau. „Die Sympathien des Kaisers für die national russischen Ideen und Institutionen innerhalb seines Reiches, können wir ihm nicht verübeln, wir verwahren uns nur gegen panslawistische Propaganda mit radicaler und revolutionärer Färbung auáerhalb der russischen Grenphälen."

[53] HHStA. Min. des Aeussern. PA I. Geheime Akten. Aus Karton rot 469. Abschrift der geheimen Punktationen zum Gebrauche der Kaiserlichen Hoheit des Durchlautigsten Erzherzogs Carl Ludwig, anläßlich Höchstderselben Reise nach Moskau.

[54] Nisbet 1996: 50–51.

hármasszövetség sorsáról és rendeltetéséről. Az érvelés kiindulópontja és iránya Oroszország felé sem más, mintha ugyanerről a problémáról bármelyik más európai hatalmat kellett volna az osztrák–magyar politikának meggyőznie. Miért pozitív jelenség a hármasszövetség, és mi lenne, ha az olasz monarchiát is bevonná a három hatalom a három császár szövetségébe? Igaz, hogy akkor „négyes szövetség lenne, s az is igaz, hogy az olasz király, Umberto[55], csak király, de lehetne erre az „apróságra" áthidaló megoldást találni – más iratok tartalmával összevetve valahogy így foglalható össze az utasítás lényege, a „Kernaussage", ahogy a lényeg kiemelését az üggyel kapcsolatos más iratok is gyakran jelölik.

De tartalmi szempontból egészen más pontokra kerültek a hangsúlyok. Olaszország hármasszövetségi karrierjét, mint ismeretes, ugyancsak a bismarcki játszmának köszönhette, mint ahogy a három császár szövetsége, s Skierniewice is. Roy Bridge véleménye szerint ez a szerződés is, amely minden válsága ellenére csak-csak kitartott az első világháború második évéig, szintén viszontbiztosítási szerződésnek, tehát „kétvágányú megoldásnak" indult 1882. május 20-i aláírásakor. A Szkobelev-ügy[56], amely az 1881-es, kisebb jelentőségű boszniai felkelés[57] nyomán kirobbant diplomáciai válság egyik komoly veszélyeket rejtő mellékszálaként került be a diplomáciatörténetbe, alaposan elbizonytalanította mind a Monarchia külügyi vezetését, mind Bismarckot Oroszország politikai kiszámíthatóságát illetően. A felkelés miatt Bécsben ismét napirendre került Bosznia-Hercegovina annektálásának kérdése. S mint ez várható volt, az annexió puszta tervbevétele is hatalmas vihart kavart Oroszországban. A pánszláv agitáció és a hivatalos diplomácia egységes frontba tömörült és követelte, hogy a Monarchia vegye le az annexiót a napirendről. A forrófejű orosz tábornok, Szkobelev párizsi útja során sürgette a francia–orosz szövetség megkötését, s a központi hatalmak ellen indítandó katonai támadást a délszlávok, a „pravoszláv testvérek" felszabadítására. Bismarck előtt felsejlett a kétfrontos háború rémképe, a francia–orosz egymásra találás, Kálnoky pedig a hátát kívánta biztosítani arra az eshetőségre, ha a Keleten bonyodalmak keletkeznének.

A hármas szövetség tehát, ha úgy tetszik, mindkét oldalról Oroszország ellen jött létre, s alig telt el két év, s a Monarchia főhercege azt bizonygatja Moszkvában a Romanov főhercegek előtt, hogy mennyire hasznos számukra a hármasszövetség. S az érveléssel – a konzervatív értékrend szemszögéből nézve – nem lehet nem egyetérteni. Olaszország éppúgy monarchia, mint a másik három, Umberto királynak „egyszerű katonalelke" pedig biztosíték arra vonatkozóan, hogy nem ad teret a republikanizmusnak és az anarchista fellazításnak. A hagyomány által biztosított rend, a stabilitás mind a négy állam elemi érdeke, s nem érdemes egy más természetű renden gondolkodni. Az emberi értelem által megálmodott „rend" (francia eszmék, francia forradalom) nem is rend valójában, csupán egy állapot, amelyből bármelyik

[55] I. Umberto (1843–1900): a Szavoyai-házból származó főherceg. Apja, Viktor Emánuel halála után 1878-tól Olaszország királya. 1900-ben egy olasz anarchista meggyilkolta.

[56] Szkobelev, Mihail Dmitrijevics (1843–1882): orosz gyalogsági tábornok, katonai karrierjét a közép-ázsiai hódító harcoknak köszönhette. A cár főhadsegédeként befolyása volt a katonai és a külpolitikai döntésekre. A francia orosz kapcsolatok létrehozásán fáradozott. Hírhedt volt mértéktelen életmódjáról és kegyetlenségéről.

[57] A felkelés a bevezetett új véderőtörvény miatt tört ki.

pillanatban a káosz állhat elő. A konzervatívok szerint az emberi értelem túl gyenge ahhoz, hogy a rendet megteremtse. Az ember gondolkodik ugyan, de a gondolkodás azért rossz, mert azt jelenti, hogy célokat tűzünk ki magunk elé, amelyeknek az elérésére törekszünk, hiszünk a dolgok fejlődésében, pedig a fejlődés mint politikai, társadalmi, gazdasági, vagy történetfilozófiai kategória nem létezik, csupán változás[58] van. A dolgok változásában a külpolitikának nincs más dolga, hogy ott álljon a változások egyes állomásainál, s időnként irányt szabjon azoknak. „Változtatni" csak a legvégső esetben, s akkor is csak nagyon kis mértékben szabad.

A történeti forrásokban gyakran annak is értéke lehet, ami egy iratból vagy szándékosan, vagy véletlenül kimarad. A Károly Lajos főhercegnek adott utasításban egyetlen ellentmondást vélhetünk felfedezni, s ez a pápai állam kérdése. Igaz, hogy a kérdés az oroszokat vajmi kevéssé érdekelte, sőt inkább – pravoszláv nézőpontból – a másik oldalon, a pápa itáliai világi hatalmának szűkítése mellett álltak. Mindentől függetlenül: a pápa világi hatalmának megszüntetése a klerikális Kálnokynak a hármasszövetség kapcsán egész életében egy fekete folt maradt.[59] Nem is szerepelt ez a téma a moszkvai utasításban. Az (emberi elme által kitalált) nemzetállam, az éppen csak megszületett Olaszország, a legkonzervatívabb földi hatalom, a Vatikán sérelmére jöhetett csak létre.

Szélesebb összefüggésben, túlmutatva a moszkvai látogatáson, a hármasszövetség jó színben való bemutatása a Romanov-családtagok körében Kálnoky (és Bismarck) egyéb félelmeiből is fakadt. A republikanizmus olaszországi áttörési lehetőségeiről volt szó: Umberto király monarchista hatalma bármikor át volt cserélhető köztársasági uralomra, ami a dominó-elv alapján az európai egyensúlyt veszélyeztette volna. Kálnoky úgy hitte, ha a köztársaság az itáliai félszigeten más egyéb radikális, netán forradalmi tendenciákkal jut érvényre, az feltétlenül kihatással lett volna a spanyol és a portugál helyzetre, ahol a szociális elégedetlenség miatt úgyszintén fennállt az államformaváltás veszélye.[60] A Francia Köztársasággal együtt a négy ország a Földközi tenger térségében egy nagy „latin koalíció" alakjában egyszerre szolgált volna fenyegetésül Ausztria–Magyarország balkáni, sőt adriai pozícióira nézve. Nem is beszélve arról, hogy a monstre szövetség micsoda hátteret szolgáltatott volna Franciaország számára Németországgal szemben táplált revánstörekvéseiben.

A konzervatív szolidaritás a dinasztiák között nem ismert regionális korlátozottságot: ami a kontinens egy pontján kedvezőtlenül változik, az kedvezőtlenül hat a kontinens bármely, esetleg legtávolabbi pontján. A konzervatív külpolitika felfogásában a középkori keresztény univerzalizmus, majd 70 évvel a bécsi kongresszus után, a 19. század modern viszonyai között is élő rendező elvként működött, s a konzervatív politika minden áron történő véghezvitele gyakran elvtelen kompromisszumokat is

[58] Bódig – Paksy – Péteri – Rigó: 3.

[59] Kálnoky a római követi szolgálatáról éppen Andrássy miatt mondott le: a nem éppen ultramontán beállítottságú és a templomba járás iránt sem különösebben érdeklődő, bár katolikus vallású Andrássy meglepő közönnyel kezelte a Vatikánnak az olasz kormánnyal folytatott küzdelmét az itáliai világi hatalomért.

[60] „Wenn der Republikanismus in Europa Fuß faßte, könnte er nach Spanien und Portugal übergreifen, und ein Bund romanischer Republiken mit Frankreich mit Frankreich als Mittelpunkt wäre möglich." – Bridge 1989: 266.

eredményezett. Lásd Kálnoky kényszerű döntése a pápai állam kérdésében; Kálnokynak nem kis erőfeszítésébe került a pápának megmagyarázni: a hármasszövetség létrehozása a Vatikán érdekeit *is* szolgálja, hiszen az ortodox egyház (!), a pánszlávizmus és a szocializmus Oroszországban (bár ideológiailag fényévek választják el őket egymástól – T.Z.) egy cél érdekében dolgozik. Mindebből következően az összes konzervatív erőnek össze kell fognia, hogy az itáliai monarchiát, s ez által a „rend elveit”[61] megmentsék. Nem kell tán kiemelni, hogy a Károly Lajosnak szóló iránymutatóban ezen utóbbi gondolatok sem kaptak helyet.

A bolgár válság és a konzervatív együttműködés

Az 1885-ben Kelet-Rumélia annexiója miatt kitört bolgár válság szétzilálta a három császár szövetségét.[62] Bulgária, amit az orosz politika a nagy keleti válság után az első időkben a berlini pontok alapján, az érdekszféra-politika elveinek megfelelően, mint protektorátus kezelt, 1881-től kezdődően egyre inkább az önálló nemzeti politika útjára sodródott. Mind Kálnoky, mind az orosz külpolitika számára a bolgároknak ez az „újszerű” viselkedése megfejthetetlen rejtvényeket adott fel. A konzervatív gondolkodó időélménye ugyanis egészen más jellegű, mint a progresszív (liberális) gondolkodóé. Az utóbbi számára a jelen a jövő kezdete, a konzervatív számára „a múlt utolsó állomása”[63]. Mannheim Károly a konzervativizmusról írt művében Metternichet idézi, aki szerint ebben a jelenségben az örök körforgás ősi emléke idéződik vissza az emberek ösztöneiben: „A társadalmi test nem egyenes vonalban előre, hanem körben mozog, és ha elér egy pontot, amelyik megjelenhet célként, megmutatkozik, hogy ez kiindulópont volt.”[64] Vagy Johann Droysentől[65], Hegel egyik tanítványától származó idézet szerint: „E jelen minden pontja történetileg jött létre. Az, hogy mi volt és hogyan jött lére, a múltba vész; múltja azonban ideálisan él benne… Nem az világosodik meg, ami a múltban megtörtént, az nem létezik már –, hanem az ami belőlük a Mostban és az Ittben még nem múlt el.”[66]

Amikor Kálnoky, és főleg az ugyancsak ultrakonzervatív Giers először találkozott ezzel a jelenséggel, realitásként, megoldandó problémaként felfogta ugyan a bolgárok szokatlan igényeit, valójában azonban nem tudta ezeket a törekvéseket elhelyezni, miután a múlt tapasztalatai között sehol sem voltak azok kódolva. Miért akarnak a bolgárok önállóságot, amikor a nagyhatalmak védőszárnyai alatt nyugodtan élhetnek az ősi rend törvényei szerint? A téves értelmezésből téves intézkedések sorozata következett, elsősorban a probléma erőszakos rendezése, később pedig, a 1890-es

[61] Uo.

[62] A válság részletes leírása több kiváló munkában megtalálható. A legfrissebb Palotás 1995: 236–314.

[63] Mannheim Károly: *A konzervativizmus.* Cserépfalvi, 1994. 78.

[64] Metternich, Clemens: *Nachgelassene Papiere.* Band 8. 164. Idézi: Mannheim 1994: 78.

[65] Droysen, Johann Gustav Bernhard (1808–1884): német történész, Hegel berlini előadásait hallgatta.

[66] Droysen, Johann G.: Grundriss der Historik. Új kiadása Rothackertől, Halle an der Saale, M. Niemeyer, 1925. 8. Idézi: Mannheim 1994: 78.

évek végétől a rendőri megoldás a balkáni nyugtalanságok kezelésére (nem megoldására, mert erre kódok számukra nem léteztek a múltban.)

Az orosz protekcionizmust egyre terhesebbnek érző nemzeti gondolkodású bolgárok 1881-ben a cár unokaöccsét, Battenberg Sándort választották meg fejedelmüknek. Battenberg eleinte valóban mint orosz helytartó kormányozta az országot, később azonban egyre inkább az elementáris erővel feltörő nemzeti törekvések befolyása alá került. A három legfontosabb tárca, a külügy, a hadügy és a pénzügy az oroszok befolyása szerint működtek.[67] Azt azonban semmilyen orosz hivatal nem tudta ellenőrizni, hogy az ország egyesítése érdekében földalatti bizottságok, „komitátok" ne alakuljanak, amelyek a nemzeti egyesülés céljából szervezkedtek, s egy nagy felkelés előkészítésén dolgoztak az ügy érdekében. A bolgár nép kezébe vette saját sorsát. 1885-ben a felkelők elfoglalták Plovdivot, Kelet-Rumélia fővárosát, majd ez év november 21-én Battenberg hadserege élén bevonult Plovdivba, kész ténnyé változtatva ez által Bulgária egyesülését.

Az 1884-ben megkötött szövetség, az orosz–osztrák–magyar balkáni érdekellentétek miatt, nem állta ki a nagy európai háborús válsággal is fenyegető súlyos konfliktus erőpróbáját.[68] A szövetségi rendszerekben a három császár szövetségének felbomlása (1887-ben, amikor esedékessé vált a meghosszabbítása, már meg sem hosszabbították) jókora rést ütött. A bolgár fejedelem, Battenberg Sándor a tirnovói nemzetgyűlés határozatának értelmében kinyilvánította a berlini kongresszus döntései alapján kettéválasztott Bulgária egyesülését, a déli tartomány, Kelet-Rumélia annexióját. A változás nyílt támadást jelentett a nemzetközi diplomácia egész rendszere ellen, de a legsúlyosabban Oroszország balkáni hatalmi érdekeit sértette. Az orosz politika nem kis megrökönyödéssel kellett, hogy szemlélje, hogy korábbi pártfogoltja, Bulgária valamint másik pártfogoltja, Szerbia 1885 őszén háborúba keveredett egymással. A háborút a szerbek – Kálnoky rábeszélésére – indították el, s hamarosan súlyos vereséget szenvedtek. A bolgár hadsereg Belgrádot fenyegette, s Bulgária csak az osztrák–magyar diplomácia közbelépésre volt hajlandó az előrenyomulást megállítani, amikor Kálnoky a katonai beavatkozással fenyegette meg őket.[69]

A bolgár válságban az idő múlásával ilyen fejlemények közepette egyre inkább megmutatkozott, hogy a két csupa konzervatív gondolkodású vezető által irányított birodalom egyre kevésbé tud egymással együttműködni a puszta elvek alapján. Egyre sürgetőbben jelentek meg a XIX. század új politikai jelenségei a színen, főleg a Balkán nemzeti újjászületése, amely a legkevésbé sem volt összhangba hozható olyan gondolatokkal, hogy a problémák nem oldhatók meg „keresztes hadjáratban, sebészi eszközökkel vagy sokkterápiával", hanem csak lassan, mértéket tartva, a meglévőhöz a végsőkig ragaszkodás eltökéltségével. A bajt még az is tetézte, hogy a válság alatt a diplomáciai kommunikáció sem működött tökéletesen, a felek nem voltak teljesen tisztában egymás valódi szándékaival. A meglehetősen obskurus összeesküvések, lázadások, palotaforradalmak, földalatti szervezkedések hálózatában a kormányok sem

[67] Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzeti küzdőtéren.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 164.
[68] Diószegi 1994: 191.
[69] Ormos – Majoros 2003: 164.

láttak teljesen tisztán, s így többször egymás mesterkedéseinek az eredményét látták egy-egy kedvezőtlen fordulat bekövetkeztekor. (Bécs például tiltakozott maga az egyesülés ellen is, abban az oroszok mesterkedését látta.)

Az egyre inkább hevennyé váló konfliktus – ezúttal – az Ausztria–Magyarország és Oroszország közötti viszonyt tépázta meg olyan alapossággal, hogy III. Sándor cár a válság 1888-as lezárulása után egy bizonyos ideig még az osztrák–magyar nagykövetet sem volt hajlandó fogadni. Ami az európai konzervatív külpolitika jelenét és jövőjét illeti, a kialakult helyzet nem sok jóval bíztatott. A válság első szakaszában III. Sándor, miután meggyőződött arról, hogy annak rendezésében Kálnoky a belpolitikai helyzet miatt nem képes érvényesíteni a konzervatív szolidaritás eszméjét, súlyosan megneheztelt Ausztria–Magyarországra.[70] Az orosz külpolitikának be kellett látnia, hogy az 1880-as évek végén a Dunai Monarchia külpolitikáját már nem csak Bécsből irányítják. Tisza, s a nyugalmazása után egyre inkább aktivizálódó Andrássy Gyula a magyar politikai élet szereplőinek színe-javával egyetemben az oroszokkal szembeni háborús leszámolást követelték, azt, amit 1878-ban nem sikerült keresztülvinniük. A válság későbbi szakaszában, 1887 nyarán háborús feszültség alakult ki a két császárság között. A bolgár nemzeti mozgalom túlnőtt az orosz protekcionizmus keretein, s önálló politikát próbált folytatni, hozzájárulva ezzel az európai egyensúly megbomlásához.

A végső szót végül a német külpolitika mondta ki. Bismarck 1886 júliusában, Kálnokyval egyetértésben, szabad kezet biztosított az orosz külügyminiszternek, Giersnek, Battenberg Sándor eltávolításához, s egy oroszokhoz lojális fejedelem megválasztásához. Battenberget a cárhoz hű bolgár katonatisztek lemondásra kényszerítették, először Szentpétervárra szállították, majd visszahozták, majd miután Battenberg továbbra sem akart az oroszoknak engedelmes eszközként szolgálni, olyan légkört teremtettek számára, amely az „önkéntes” lemondás választására kényszerítette. Battenberg lemondása előtt miniszterelnököt nevezett ki Sztyepan Sztambolov[71] személyében. (Majd Ausztriába vitték, ahol életének hátralévő részét gróf Hartenau néven élte le.[72]) Az orosz politika pedig folytatta presztízshadjáratát Bulgáriában. A Bismarcktól és Kálnokytól kapott jogosítványok birtokában, 1886 szeptemberében kilátásba helyezte az ország katonai megszállását, amennyiben a bolgárok „renitenskedése” tovább folytatódik. S hogy megfelelő nyomatékot adjon ennek a várható politikának, kormánybiztost küldött Szófiába a helyzet megváltoztatására.[73]

A kormánybiztos, Alekszandr Kaulbars tábornok[74] alig két hónapig tartózkodott az országban (szeptember 15-től november 7-ig), de ez alatt a rövid idő alatt a bolgár

[70] Diószegi 1994: 191.

[71] Sztambolov, Sztepan Nyikolaj (1855–1895): bolgár politikus, ügyvéd, forradalmár. Battenberg Sándor ellenzékéhez tartozó radikális nemzetgyűlési képviselő, később haláláig Bulgária miniszterelnöke. Véres merénylet áldozata lett.

[72] Ormos – Majoros: 2003: 164.

[73] Diószegi 1994: 192.

[74] Kaulbars, Alekszandr Vasziljevics (1844–1925): orosz lovassági tábornok, miniszter. Svéd eredetű baltikumi német családból származott. A cári Nyikolajev Lovassági Hadapród Iskola elvégzése után számos beosztást töltött be, a hatvanas-hetvenes évek orosz hódító háborúinak résztvevője. Közreműködött az orosz Közép- és Távol-Kelet felfedezésében.

ellenzékben az oroszokkal szemben táplált szimpátia utolsó csíráit is sikerült kiirtania. Feladatát a cár úgy írta körül, hogy „orosz pártot szervezzen" az országban, s ennek segítségével buktassa meg Sztambolov kormányát. „Kaulbars példátlan erőszakoskodásokkal és semmiféle eszköztől vissza nem riadó mesterkedésekkel kísérelte meg küldetésének keresztülvitelét"[75]: vége az lett, hogy a bolgárok ellenállása miatt dolgavégezetlenül kellett elhagynia az országot. A bolgárok ezután fejedelemmé választották Koburg Ferdinándot[76]. Aki úgyszintén nem az oroszok jelöltje volt.

Sem Bismarcknak, sem az osztrák külpolitikának alapjában véve nem volt kifogása Kaulbars működése ellen, hiszen a tábornok működése nem mondott ellent a dinasztikus külpolitikai elvben foglalt érdekszféra elosztás követelményeinek. S az oroszok is természetesnek vették volna, ha Ausztria–Magyarország elfogadja, vagy legalábbis szemet huny az orosz politika szófiai intézkedései felett.[77] A helyzet azonban korántsem volt ilyen egyszerű, mivel a magyar belpolitika a dualista történelemnek ebben a szakaszában már komoly vétójoggal rendelkezett a külpolitikai döntések felett. Alkotmányos lehetőségek ugyan nem álltak ehhez rendelkezésre, de az ország ellenállása komoly akadálya tudott lenni a külpolitikai döntések megvalósításának. A Kaulbars-misszió híre óriási vihart kavart Magyarországon, az orosz megszállásnak a puszta híre is casus bellivel volt azonos a magyar liberál-konzervatív körben. Kálnoky kénytelen-kelletlen alkalmazkodott a helyzethez, s nem támogatta az oroszok tervezett bulgáriai katonai büntetőakcióját. Az osztrák–magyar közös külügyminiszter 1886 októberében nyilvánosan tiltakozott Bulgária orosz megszállása ellen.[78] Az orosz–osztrák–magyar kapcsolatokban bekövetkezett eseményt a cár példátlan hitszegésnek nevezte. A szövetségi rendszerben ismét rés keletkezett: a kényszerű döntés szakításhoz vezetett Oroszországgal.

Ennek ellenére, hogy a bonyodalmak keltette feszültséget oldja, Kálnoky 1887 nyarán mégis figyelmeztette a bolgárokat, hogy ne Koburg Ferdinándot, hanem az oroszok fejedelemjelöltjét válasszák meg. Koburg Ferdinándot e jóindulatú tanácsok ellenére a tirnovói nemzetgyűlés 1887 augusztusában mégis megválasztotta. Kirobbant az 1878-as keleti konfliktushoz hasonló intenzitású háborús válság. Bár a cár környezete és a kormány nem osztotta teljesen az Ausztria–Magyarország elleni presztízsháború gondolatát, mégis kénytelen volt engedni a pánszláv izgatás alatt cselekvő orosz

Magas beosztásban vett részt az 1877/1878-es orosz–török háborúban. 1882-től az első (még oroszbarát) bolgár kormány hadügyminisztere. Az első világháború befejezéséig majd minden orosz háború résztvevője. 1919-ben emigrált, Párizsban halt meg.

[75] Halász Imre: *Bismarck és Andrássy. Politikai tanulmány*. VII. A békeszövetség és az 1885-87-i bolgár válság. In: *Nyugat,* 1912/23. http://epa.oszk.hu/00000/00022/00117/03725.htm

[76] Koburg Ferdinánd (1861–1948): Bulgária hercege (fejedelme), majd királya (cárja). A Wettin-dinasztia Szász-Coburg-Gothai ágából származott. Nagyanyja, Koháry Antónia révén magyar felmenői is voltak. Apja, August von Sachsen-Coburg Habsburg szolgálatban állt, mint tábornok. Birtokai közül sok Magyarországon feküdt, ő maga magyar huszártisztként is szolgált. Jól beszélt magyarul. 1917-ben lemondatták.

[77] Diószegi 1994: 191.

[78] Uo.

társadalomnak. A pánszláv pártok szenvedélyesen követelték az elégtételt a „bulgáriai sérelmekért". 1888 januárjában a galíciai határon nagy orosz mozgósítás kezdődött.[79]

Kálnoky és a konzervatív külpolitika. Az 1888. január 1-i emlékirat

Ezekből napokból származik az az 1888. január 1-i keltezésű emlékirat, amit Kálnoky nyújtott be az uralkodónak, s amely azzal a Monarchiát ez idő tájt leginkább foglalkoztató kérdéssel foglalkozik, hogy mi okozta, vagy inkább általánosságban *mi okozza* Oroszország perioikusan visszatérő ellenséges magatartását hol Németország, hol Anglia, hol a Monarchia ellen. A dokumentum „gondolatisága", stílusa, tartalmi jegyei szinte semmiben sem hasonlítanak már az előzőekben elemzett iratokéihoz. Olyan kérdéseket fogalmaz meg benne Kálnoky (nem sikerült megállapítani, melyik szekció melyik munkatársa készítette az elemzést) amelyek akár egy évvel kerülhettek volna a Ballhausplatz elemzőinek látókörébe. Mi az oka a gyűlöletnek, mik motiválják az elkeseredettséget, amelynek a növekvő háborús veszély köszönhető?[80] Merthogy a viszonyok *eddig* olyan jók voltak.

A tizenkét oldalas memorandumban az az érdekes, hogy egy pillanatig sem mozdul el az ókonzervatív gondolkodási modelltől. Az uralkodóházak nem követhettek el hibát – állítja fel a fő tézist Kálnoky –, „nem adtak okot" erre az ellenséges hangulatra. Hiszen 1880 óta mind Berlin, mind Bécs a régi kapcsolatok [értsd az 1873 októbere óta fennálló jó kapcsolatok – T. Z.] visszaállításán dolgozott, s dolgozik most is [!]. Különösen III. Sándor trónra lépte jelentette a fordulatot, azóta minden jó irányba haladt, bekövetkezett Skierniewice és annak revanzsálása, a kremsieri találkozó[81]. Miben keresendő az ok, hogy ez most már nem így van?

Az ókonzervatív gondolkodásra a feudális-rendi, klerikális, legitimista-monarchista jellegű restaurációra való törekvés jellemző, célja az abszolút monarchia visszaállítása. Teljesen antiliberális gondolkodásmód, amely a kibontakozó polgári fejlődés egészét elveti. Az isteni gondviselés érvényesülésébe vetett hit, annak a belátása, hogy az emberi értelem tökéletlen. Mannheim Károly 1925-ben a Heiderbergi Karl-Ruprecht-Egyetemen megvédett habilitációs előadásának (*Altkonservativismus: ein Beitrag zur Soziologie des Wissens*) egyik kulcsfogalma a „racionalizálás", ami arra irányul, hogy megakassza a modernizáció korlátlan fejlődését, fékeket építsen be a folyamatba. A racionalizáció pontosan az ellenkezőjét jelenti konzervatív szempontból, mint amit a liberálisoknak jelent, akik pontosan az emberi értelem mindenhatóságát és mindenütt jelenvalóságát hirdetik. Mannheim az előbbi fogalmat azonosítja a konzervativizmussal, s úgy fogja fel mint „visszavágást", választ a modern kor kihívásaira, a polgári fejlődés előidézte torzulások kijavításra, egy – Mannheim szavaival – „általános rekonstrukcióra".[82]

[79] Uo. 194-195.

[80] HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Geheime Akten. Aus Karton rot 469.

[81] Kremsier (csehül: Kroměříž) közép-morvaországi kisváros. III. Sándor látogatása a skierniewicei látogatás viszonzása volt 1885. augusztus 25–26-án.

[82] Mannheim 1994: 38.

Amikor Kálnoky az emlékiratban azt írja, hogy 1884-től kezdődően minden jó volt, akkor teljesen azonosul ezzel a szemléleti móddal. Az eltelt három évben ugyanis pontosan ez történt mindkét birodalmon belül mind a belpolitika, mind a közvélemény-formálás berkeiben. A két császárság között azonban még is fennállt ez idő alatt egy nagyon lényeges különbség: míg a dualista Monarchia kiállt ezek mellett az elvek mellett a nyilvánosság előtt is (nevelve a saját népét ezen eszmék befogadásra), a cári Oroszország nem tette ugyanezt: „Nem tagadhatjuk, hogy a három császár szövetségének egész utóbbi ideje alatt, különösen az intim kapcsolatok kinyilvánítása óta az orosz kormány sosem látta jónak, hogy Oroszországban e mellett az intimitás mellett nyíltan fellépjen. Vagy egyszerűen csak nem volt bátorsága hozzá. Ugyanakkor például a bécsi kormány részéről következetesen – és nem is sikertelenül – dolgoztak azon, hogy mind a delegációkban, mind a sajtóban a korábban olyannyira népszerűtlen három császár szövetség érdekében kedvező hangulatot alakítsanak ki. Ez idő alatt a szentpétervári kormány részéről nem történt semmi célirányos, sőt aggályosan elkerülték, hogy a tárgyban kompromittálják magukat […].”[83] A harcot ennél fogva a Monarchiának egyedül kellett vívnia a racionalizálás terén.

Miért? A válasz egyértelmű: mert az elmúlt három év alatt Oroszországban két hatalmas áramlat dolgozott azért, hogy a dinasztiák és a kormányok intim közeledését akadályozza: az orosz társadalomban jelen lévő pánszlávizmus és az ortodox-orosz tendenciák. Az emlékirat szerzője ezen a ponton jut el odáig, hogy egy olyan kérdéskörbe kormányozza magát, amelynek megválaszolása a saját korában nemcsak neki, hanem bármelyik másik kortársának sem sikerült volna, függetlenül annak ideológiai kötődésétől, vagy párthovatartozásától. Nyilvánvaló, hogy a 19. század viszonyi között a civilizációs ellentétek és különbségek – bár csíráikban már léteztek – a kortársak még nem érzékelhették őket. Ezek a civilizációs különbségekből fakadó ellentétek pedig „felülírták” azt az egyetértést, amely a dinasztiák között a konzervatív szolidaritás formájában ténylegesen megvolt. A bizánci kereszténységből kinőtt orosz autokefál ortodox egyház, valamint a pánszlávizmus, közös gyökerekből táplálkoztak, s semmi nem kötötte őket a római kereszténységre, vagy annak leszármazásaira épülő európai kultúrával. Az ókonzervativizmus látszólag zárt rendszerébe ezen a ponton belekeveredett egy disszonáns elem, amelyet az akkori világban még nem a mai helyén értelmeztek, s ezáltal ugyancsak nem volt kódolva a múlt körforgásába rejtett tapasztalatok[84] között. Ez a különös jelenség a *civilizáció*, mint a társadalmakat és kultúrákat a legszélesebb értelemben összekötő kapocs. Lényegében a felhalmozott tapasztalatok összessége, s mint ilyen, mélyen konzervatív premissza.[85] Csakhogy maguk a tapasztalatok mások az egyik civilizációban, mint a másikban. Így aztán ami egyébként összekötő elem lenne Európa bármelyik két birodalma között, nem működik Európa és Eurázsia, azaz Oroszország viszonylatában.

Mindennek nem belátása tovább vitte Kálnokyt az elemzés és a következtetések végtelen alagútjában. Mi ezeknek az áramlatoknak az „ősforrása”? Honnan az az erő,

[83] HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Geheime Akten. Aus Karton rot 469. „[…] und dagegen vermied ängstlich, sich hierfür zu compromittieren […]”

[84] Mannheim 1994: 78.

[85] „Die konkrete Anschauung und aus der Geschichte gewonnene Erfahrung im Unterschied zu abstrakter Systematik.” Lásd még: Nisbet 1996: 39.

amely most is kimozdította a cárt a szövetségből, s hogy tudta elérni, hogy a korábbi serény munkálkodás a háború elkerülésére az egyébként oly békés szomszédok ellen végül is sikertelen lett? Talán Bulgária? „Biztosan nem, mert a bosszúság és a méreg sosem lehet olyan nagy, hogy akármelyik orosz is sikerre számítson egy saját hibából elszenvedett pozícióveszteségért vett revánsban."[86] Talán a keleti kérdés? Hasonló képtelenség, hiszen minden orosz tudja, hogy Konstantinápoly és a tengerszorosok birtokba vétele *most* csak sikertelen lehet; ennek a célnak az eléréséhez nem kevés idő és türelem szükséges. S miért éppen Németország a megbosszulandó fél és nem Ausztria? Nem a relatíve kicsi és a relatíve nagy problémák okozzák az oroszok mértéktelen ellenszenvét, hanem valami olyan, amely mindig is volt, s ami mindig is lesz: a *két birodalom nagyhatalmi állása*.

Minden azért van – olvassuk az emlékiratban –, mert Németország 1879-ben szert tett egy olyan nagyhatalmi pozícióra, amelynek révén bármikor kiszoríthatja Oroszországot bárhonnan, a Balkánról éppúgy, ahogy Európából. A szó, hogy *presztízs* sokszor többet jelent, mint kincsek garmadája. Az évszázadok során óriásira növekedett orosz öntudatot 1879-ben Berlinben alaposan visszanyesték. Kálnoky szavai mélyén átüt a felismerés: a háborús feszültség szítása annak köszönhető, hogy az orosz nagyság vélt tudata hirtelen kisebbségi érzésbe csapott át. Ami azonban nem üt át Kálnoky szavain, az az, hogy ez e német felsőbbrendűség – amit a diplomáciában a németek gyakran éreztetnek is – nem annyira a geopolitikai helyzet, hanem inkább a *civilizációs különbségek levezetése*, saját gazdasági, technikai és kulturális fejlettségük tudatának kisugárzása. Annak a szintnek a deklarálása, amitől Oroszország legalább fél évszázaddal le van maradva.

Teljesen világossá válik ez az összefüggés akkor, amikor Kálnoky úgy teszi fel a kérdést, hogy miért nem Ausztria–Magyarország a fő ellenség? Mert ő a gyengébb, akit, ha kell, kompenzációkkal megegyezésre lehet bírni, vagy egyszerűen csak a megsemmisíteni – a százmilliós emberanyag felett rendelkező Oroszország ezt bármikor megteheti. Miért Németország a fő ellenség? Azért, mert ő uralja a szövetséget a Monarchiával, a szövetségben ő az első. Mindamellett Ausztria–Magyarországra puszta létezése miatt is haragszanak. Mert ha fő szövetségesként nem segítené Németországot az uralomban, Franciaországgal közösen meg tudnák törni a német hatalmi dominanciát.

Kálnoky végső következtetése is azt sugallja (közvetve), hogy a Monarchia külpolitikája számára adott esetben a választás a két civilizáció között kellene, hogy megtörténjen. (Inkább a republikánus, de európai Franciaország, mint az ultrakonzervatív, de ortodox és expanzív, Magyarországra különösen veszélyes Oroszország [!].) Természetesen a francia orientáció – Beust[87] és Andrássy hatvanas-hetvenes évekbeli kudarcait tekintetbe véve, s a köztársasági államforma miatt is – Kálnoky számára is a kombinációk világába tartozott. Hiszen a franciák gyűlöletét a németek ellen legalább annyira erősnek érezte Kálnoky, mint az oroszokét a németek ellen, s tisztában volt azzal, hogy a kettős szövetség mindenekelőtt Franciaország ellen, Franciaország

[86] HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Geheime Akten. Aus Karton rot 469.

[87] Beust, Friedrich Ferdinand Graf von (1809–1886): ősi német nemesi család sarja, szász, majd az 1866-os porosz–osztrák háború után osztrák miniszterelnök. 1866 és 1871 között közös külügyminiszter. Leváltása után londoni, majd párizsi nagykövet. Jelentős szerepet játszott az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés megszületésében.

európai elszigetelésére irányul. De azért a két rossz között még mindig a békét jobban szerető Franciaország barátsága tűnt kívánatosabbnak. A következő meglepő sorokat találjuk Kálnoky írásában erről a valóban súlyos dilemmáról: „A két alternatíva közül az utóbbira azért van több kilátás, mert Franciaországban mind a kormányzó és a vagyonos osztályok, mind a néptömegek esetében is a béke óhajtása és szükséglete uralkodik, – míg Oroszországban az úgynevezett *társadalomnak* [kiemelés tőlem – T. Z.], mindenkinek, aki olvasni és írni tud, kevés a veszteni valója, és tudatosan, vagy nem tudatosan nihilistán[88] gondolkodik."[89]

Végezetül az osztrák–magyar közös külügyminiszter két járható utat jelölt meg az uralkodó számára. Az egyikben már ő maga sem hitt: valahogy rábírni a cárt, hogy térjen vissza a régi konzervatív útra, „[…] s autokrata akaratával parancsoljon megálljt a jelenlegi ellenséges áramlatoknak, vagy Franciaországot kellene leválasztani Oroszországról, hogy az hosszabb időre viszonylag veszélytelenné váljon, s ez által Oroszországot [talán – T. Z.] egy erjedési folyamatnak lehetne átadni."[90] Facit: harmadik út nincs. Ha az első kettő nem járható – vonta le a végső, drámai következtetést Kálnoky –, akkor csupán a kard ereje fog érvényre jutni, amennyiben a szláv Oroszországot távol akarjuk tartani Európától.

Ténylegesen tehát az államérdek, a birodalom biztonsága ebben a nehéz választási helyzetben ismét felülírhatta volna a konzervativizmus változatlanságra fókuszáló programját. De nem írta felül, mert az 1888-as háborús feszültség végül Bismarck akarata folytán végül lecsendesedett. Az idő múlásával pedig megmutatkozott, hogy 180 fokos fordulatra az orosz fél is képes lehet, ha az államérdek (jelen esetben nagy összegű francia pénzkölcsön megszerzése) úgy kívánja. Gondoljunk a francia-orosz katonai egyezmény megszületésére és a francia hadiflotta 1893-as kronstadti látogatására, amelynek során III. Sándor a francia küldöttséget vezető zászlóshajó fedélzetén éppen a Marseilles-t, a liberalizmus zenei apoteózisát volt kénytelen végighallgatni a fogadási protokoll keretében. A francia–orosz közeledés a kontinens korábbi szövetségi rendszerének megbomlásában a kezdetet jelezte. Az eset a Marseilles-zel, s Kálnoky fent idézett alternatívái is arra szolgáltatnak bizonyítékokat, hogy a 19. század második felére a nagy francia forradalom ellenhatásaként kifejlődött ókonzervatív politikai gondolkodás elfáradt, elvesztette tömegbázisát, s új irányzatokra bomlott. A hagyományos 19. századi egyensúlypolitika, a bismarcki mestermű, a szövetségek által oda-vissza alapon sűrűn átszőtt együttműködés a konzervatív gondolattal kézen fogva áldozott le, s helyét a korlátlan szabadságot hirdető üzleti liberalizmus foglalta el.

Többek között a magyar politikai életben is döntő szerepet játszó fontolva haladó párt, Tisza Szabadelvű Pártja, a liberálkonzervatív irányzat is egy ilyen „bomlástermékként",

[88] Értsd: anarchistaként. (Minden orosz egy potenciális anarchista. Vannak elméletek, amelyek az oroszok anarchista hajlamait ázsiai civilizációs beágyazottságával magyarázzák, főleg azzal, hogy évszázadokig tatár fennhatóság alatt éltek: „Kapard meg az oroszt, és előtűnik belőle a tatár.")

[89] HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Geheime Akten. Aus Karton rot 469.

[90] HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Geheime Akten. Aus Karton rot 469. „[…] und Letzteres hiedurch für längere Zeit relativ ungefährlich zu machen und seinem inneren Gährungsprozeß zu überlassen."

az osztrák konzervativizmussal párhuzamosan létező irányzatként ért el sikereket az országépítésben. Széchenyi és Kemény Zsigmond útmutatásai alapján lettek „fontolva haladók", elkerülendő azt, hogy a liberális nyugati kapitalizmus mintáit túl gyorsan és kritika nélkül vezessék be Magyarországon. [91]Az úgynevezett „etikai konzervativizmus", vagy liberális konzervativizmus volt az, amely „megőrizve akarta konzerválni azt a liberalizmust, amely felszabadítva az önzés világát társadalombomlasztóvá vált."[92]

A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a magyar történelemben az „etikus út" 1867 után csődöt mondott, hiába volt a kiegyezés nemzedékének, Deáknak, Andrássynak, Eötvösnek óvatos realizmusa, fontolva haladása. „A materialista piaci ész itt sem törődött semmivel, s az agrárországban irgalmatlan gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségeket s óriási hazugságokat honosított meg. Bárki joggal tiltakozott a szép elvek és a valóság diszkrepanciái miatt."[93] – olvassuk a jelenség értékelésében. De az etikai út az érdek- és értékkonzervativizmus kevert rendszerével alapján kormányzó Taaffe-kabinet esetében is csődöt mondott. Ugyanazok a szociális aránytalanságok léptek fel Ausztriában is, mint Magyarországon, még ha nem is *olyan nagy* mértékben. Belpolitikailag a soha nem tapasztalt etnikai káoszba sodorta az osztrák birodalomrészt. *A külpolitika mérlege pedig inkább negatív, mint pozitív.* Ugyanis ha Kálnoky mérlegéhez hozzászámítjuk azt is, ami a Monarchia akkori Balkán-politikájának a lényegét láttatja, nevezetesen hogy a Balkán az osztrák–magyar gazdasági expanzió terepéül szolgált, akkor inkább manchesteriánizmusról kell, hogy beszéljünk, mintsem ókonzervatizmusról, vagy értékkonzervatizmusról, netán etikai konzervatizmusról. Hiszen mennyire etikus az, hogy Tisza és a magyar kormányzat politikai nyomással akadályozza meg a balkáni államok hús- és gabonakivitelét a saját agrárérdekeinek védelmében. (Jogosnak jogos, a gazdaságpolitikai gyakorlatnak megfelel, de nem etikus.).

A konzervativizmus, bármennyire is az etikai magaslatokban igyekezett magát tartani, egy dologról mégsem akart lemondani: a *magántulajdon sérthetetlenségéről*. A konzervatívok ezen a ponton szétválasztották a dolgokat. Disraeli[94], aki a politika mellett professzionális szinten regényírással is foglalkozott, elsősorban regényeiben „[...] mond el mindent arról, amit a társadalmat sújtó csapásnak vagy kórnak tekintett, s aminek emberi kapcsolatok estek áldozatul"[95]. Tehát a tőkefelhalmozó kapitalizmus társadalompusztító hatásairól. Mint politikus nem szabott akadályokat a rendszer működésének, legfeljebb a múltba akart visszamenekülni a jelen felkavaró élményi elől. „[...]visszatérni ama rendszerhez, – mondta egyszer az angol királynőnek – melyet a lojalitás és a tisztelet, a nép jogai és a társadalmi együttérzés jellemez."[96] Valahol Kálnoky és Ferenc József is ebben látta volna a megoldást, ha a napi megoldandó problémák miatt nem kellett volna nekik mást csinálniuk. „Visszatérni a

[91] Tőkéczki 2005: 8.
[92] Uo.
[93] Uo.
[94] Disraeli, Benjamin [1st Earl of Beaconsfield] (1804–1881): olasz zsidó származású angol politikus, képviselő, a modern brit konzervativizmus megalapítója. Irodalmi tevékenységet is folytatott, novellákat és regényeket írt. Két alaklommal volt brit miniszterelnök.
[95] Nisbet 1996: 27.
[96] Uo. 28.

feudalizmusba”[97] – „a dicső múltba”, ahogy azt az angol és a német romantika a művészetben megfogalmazta.

A konzervatív politika Angliában is ugyanúgy a magántulajdonnak más civilizációk rovására történő növelésén fáradozott, mint Ausztriában. Ennél a törekvésnél nem látunk határozott különbséget Disraeli és Gladstone[98], Bismarck és Schulze-Delitzsch[99], Kálnoky és Andrássy között. A balkáni csatlós országok kézben tartásának politikája ugyanúgy a Monarchia gazdasági elitjének expanzióját szolgálta, mint ahogy Anglia érdekeit szolgálta India kézben tartása.

A határok e dilemma esetében Kálnokynál is némileg összemosódnak. Még az olyan rendpárti, ókonzervatív politikusokat is elragadott a liberalizmus változtatásmániája, mint Kálnoky, vagy az orosz cár, III. Sándor, aki az 1890-es évek elején már nem tudott ellentmondani a francia bankárok ajánlatainak, s az orosz gazdaság felgyorsítása érdekében irdatlan kölcsönöket vett fel Párizsban. (Következmény: az orosz politika francia kurzusváltása, az antant megalakulása és az első világháború.) Kálnoky – természetesen – élete végéig megmaradt annak, ami fiatal huszárfőhadnagy korában volt, „der Erzkonservative”[100]. Nézetei nemcsak a magántulajdonról, hanem arról is változatlanok maradtak, hogy a hagyomány elleni lázadás a gazdaságban is valamilyen „ördögi összeesküvés” részét alkotja.

A sors ördögi fintora, hogy hivatali bukását is egy összeesküvés, – még ha nem is teljesen ördögi – okozta. A kilencvenes évek elején Magyarországon előtérbe kerültek az egyházpolitikai reformok. A reformok között ott voltak olyan pontok mint az izraelita vallás recepciója, vagy az általános polgári törvénykönyv bevezetése, s a kötelező polgári házasság elrendelésének szándéka alkotta, egy olyan törvényjavaslat, amely megvalósulása esetén súlyosan sértette az egyház érdekeit. A magyar klérus a Vatikánnal közös frontot hozott létre a liberális magyar kormánnyal szemben. A Vatikánban a Rampolla bíboros[101] által vezetett „kemény vonal” támadásainak középpontjában a magyar kormány állott. A korszakot összefoglaló magyar történet szerint: „Ez a reform oly mélyen érintette az egyház világi befolyását – és ezen túlmenően a konzervatív konvencióktól szentesített családfelfogást –, hogy a liberalizmus és a konzervativizmus választóvizévé vált az egész egyházpolitikai küzdelemben.”[102]

---

[97] Uo.

[98] Gladstone, William (1809–1898): brit politikus, pályafutását tory képviselőként kezdte, majd egyik alapítója, 1867-től vezetője lett a Liberális Pártnak. A század második felében az ő és Disraeli rivalizálása határozta meg a brit politikai életet. Gladstone nevéhez fűződik a titkos szavazás bevezetése és a választójog kiszélesítése. Négyszer töltötte be a miniszterelnöki tisztséget.

[99] Schulze-Delitzsch, Hermann (1818–1883): német politikus, Reichstag-képviselő, a Deutsche Fortschrittpartei egyik alapítója. Friedrich Wilhelm Raiffeisennel együtt hozták lére a német szövetkezeti mozgalmat.

[100] Őskonzervatív.

[101] Rampolla, Mariano (1843–1913): olasz bíboros, XIII. Leo pápa államtitkára.

[102] Hanák Péter: *I./2. Az egyházpolitikai küzdelem.* In: Magyarország története 1890–1918. 7./I. kötet. Főszerkesztő Hanák Péter. Szerkesztő Mucsi Ferenc. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 87.

XIII. Leó pápa az üggyel kapcsolatban többször kifejezte azon óhaját, hogy a Habsburg dinasztia álljon a katolikus egyházmellé: „Azt szeretném – írta a pápa Ferenc Józsefnek – ha abszolút uralkodó lehetne, és úgy cselekedhetnék, amint a szíve diktálja."[103] Az ügy – számos más komoly politikai problémával együtt – rövid idő alatt több ízben kormányválsághoz vezetett. A pesti nép jó része az ügy mellé ált. A törvények tárgyalás alatt a Múzeum körút és a Sándor utca környékén[104] tömegtüntetések zajlottak azzal a szándékkal, hogy nyomást gyakoroljanak a szavazó képviselőkre. De hamarosan kiderült, hogy sem az uralkodó, sem Kálnoky nem tudja útját állni a liberális törvényalkotók lendületének. 1894. december 9-én elfogadták a házassági jogról, gyermekek vallásáról és az anyakönyvezésről szóló törvénycikkeket.

A Kálnokyt is közvetlenül érintő konfliktus 1895 áprilisában robbant ki, amikor a Rampolla-vonalhoz tartozó Antonio Agliardi pápai nuncius[105] Budapestre látogatott. A látogatás kapcsán kiderült az is, hogy az uralkodó a szívéhez egyébként oly közel álló közös külügyminiszterét sem tudja megvédeni a liberálisok és a szeparatizmust nyíltan hirdető magyarok ellen. Agliardi látogatása túlment az egyszerű protokolláris látogatás határain. Apolitikus módon nyíltan beavatkozott a magyar belügyekbe. Legalábbis ezzel érvelt az uralkodónál a nemrég kinevezett magyar miniszterelnök Bánffy Dezső[106]. S valóban jogosak is voltak Bánffy érvei: Agliardi ugyanis nyíltan elítélte a magyar törvényhozás világi szellemét, s mint eltökélt ultrakonzervatív „kereszteshábórúra" bíztatott: „[…] valamiként a középkor nemessége a keresztesháborúk élére állott, úgy az arisztokráciára, különösen pedig Mária birodalmának nemességére ma is az a kötelesség hárul, hogy a modern törvényhozás ellen a keresztesháborút vezesse."[107]

Bánffy, akinek a kormánya épp a bukás szélén állott, ügyesen használta ki a nuncius támadását: mivel a nuncius státusa diplomata státus, egyeztetett Kálnokyval, aki elismerte, hogy a bíboros viselkedése „megrovandó tapintatlanság" volt, s megígérte, hogy hivatalosan tiltakozik a Szentszéknél.[108] Ami nem történt meg. Sosem fogjuk pontosan megtudni, de az ok valószínűleg abban keresendő, hogy közben meggondolta magát, ultramontán lénye fölébe kerekedett a pragmatikus politikusnak. Ami önmagában megint csak korrigálandó lehetett volna, de Kálnoky elkövetette azt a végzetes hibát, hogy a sajtó előtt otromba formában meghazudtolta Bánffyt. A sajtó világgá kürtölte, hogy Kálnoky semmilyen ígéretet nem tett a magyar miniszterelnöknek. Aki jogos felháborodásában elégtételt követelt az uralkodónál. A két politikus közül valamelyiknek mennie kellett. Ferenc József a birodalom mindkét részében eluralkodott labilis belpolitikai helyzetre való tekintettel Bánffyt

[103] Uo.

[104] A kérdéses időben a képviselőház épülete az akkori Sándor [ma Bródy Sándor] utcában állt.

[105] Agliardi, Antonio (1832–1915): olasz bíboros, pápai diplomata. Működési területei: India, Portugália, Ausztria Magyarország. Élete végén az egyház alkancellárja.

[106] Bánffy Dezső losonczi báró (1843–1911): szabadelvű erdélyi politikus, főispán, a képviselőház elnöke, 1895 és 1999 között a Magyar Királyság miniszterelnöke. Nemzetiségi politikája alapján a „legsovinisztább magyar"-nak nevezték. Erőszakos stílusa miatt a dobokai bölény" melléknevet is ráragasztották.

[107] Salacz Gábor: *Az Agliardi-affér.* Budapest, 1941. 6. old. In: Hanák Péter: i. m. 153. old.

[108] Hanák 1983: 155.

választotta.[109] Kálnoky ment, Bánffy megerősítette pozícióit, s még négy évig miniszterelnök maradt. Kálnoky rövid pár nap alatt két szerepet is eljátszott: a bűnösét és az áldozati bárányét. Bár kapitális hibát követett el, de egy dolgot nem tudunk elvitatni tőle: még a bűnre, a tíz parancsolat megszegésére is hajlandó volt, hogy – fausti módon eladva magát az ördögnek – két dologban következetes maradjon. Az utókor nem tud másként gondolni rá, mint a *született alattvalóra*, aki nemcsak a *trón*, hanem az *oltár* védelmét is komolyan vette.

[109] Uo.